

МИХАЙЛО ОСТРОВЕРХА ГОМІН З ДАЛЕКА

ГОМІН З ДАЛЕКА

PRINTED
IN U.S.A.

MICHAEL OSTROWERCHA

ECHO FROM AFAR

SKETCH

New York

1953

МИХАЙЛО ОСТРОВЕРХА

ГОМІН З ДАЛЕКА

НАРИСИ

diasporiana.org.ua

Нью Йорк

1953

Обкладинка роботи Якова Гніздовського

Накладом автора

...Коли туга й біль охопить душу і серце, тоді
нема слів—є тони й барви.

Гомін з Далека, це тони й барви.

Як душа й серце постійно поринають у роки
дитинства на моїм Поділлі, де такі соняшні,
цвітучі й тремтливі здоровлям далі; постійно
йдуть серед сіл, садів і ланів України в поході
на Київ; постійно припадають коло неповторних
творів мистецтва Італії, то я не можу не повто-
ритись, тоном чи барвою.

Я повторний:

як Сімоне Мартіні очима своїх Мадон,

як Петрарка Ляврою,

як Леонардо таємним усміхом Мадонни скель
і Монни Лізи,

як Шевченко наболілою ненавистю до Москви
і шуканням правди,

як Вагнер снагою туги і нестримності в “Трі-
стані й Ізольді,”

як Денис Січинський у своїм понурім, невід-
ступнім терпінні.

Прийміть цю мою повторність.

Адже ж, невідступно і повторно приймаєте
у Вашому серці тугу й біль за Батьківчиною?..

Іскорки іншого світу

Бо де ваш скарб,
там буде й серце ваше (Мат. 6:16-23).

Я—не старіюсь, коли минуле згадую! Тоді молодію і жити хочу!..

І як задуха Молоха мене томить, то я для моїх легенів, крові, серця, для душі моєї повітря чистого—як зідхання святого до Бога—шукаю.

І сміло, прожогом кидаюсь у простори й під рідне, наше, таке терпеливо-добре небо лину, на рідний поріг хати стаю.

Літо.

Ранок.

Золото-рожевим здоровлям сонце налило світ і хату. Мама ним живе, як і мною, але в неї часу мало помилуватись ним, як і мною.

Скінчила обід варити.

—Ходи в поле!..

Йду городами, межами, за мамину спідницю, як за промінь сонця, тримаюся і підтюпкую. Роси, що в них іще вся сита ніч Поділля відбивається, осипаються на мене, малого. Стопи поринають у рідний, пухкий порох чорнозему. Солодким цвітом пахнуть жита—і шумлять, шумлять далеко, в безмежжя! Так хочеться сісти, отут, на обніжку, при доріжці.

—Чому ви, мамо, так спішитеся?

Не чує дурної дитини.

А материнка вже сонцем насилилася, так пахне, аж млісно стає. На суголовках божа кровця золотом пашить. Дивиною вітер, граючись, похитує.

Вже на нашім полі, за синім хрестом—у Глубокій Долині.

Мама і тато, побожно нахилившись до землі, підгортаять. А я—борозною, суголовками та й на стежку, в ліс. Там від співу птаства, від сонця, від запаху цвітів—густо, що пройти важко. На стежці птаха, я до неї—підлетіла! Я знов до неї—підлетіла, і підлетіла! Мушу її мати! Де там! Підлетіла, і підлетіла... А я за нею!..

—Сяню-ю-ю!..

Як просьба, як крик, як осторога здалека лише голос матері.

—Ой, як же ж далеко відбився я від тебе, мамо, за дивною птахою загнавшись!..

**

Муріваний, величавий та й якийсь страшний будинок! Школа? Просторі, ясні кімнати, багато лавок. Але все зачинене—я вже не піду в поле, до лісу?! В душі так тісно, невигідно. Але—той пан, учитель, такий ласкавий, очі рішучі й добрі! Що ж, останусь в школі.

Потім—префект, чернець. Нахилився до мене, поклав свою руку, легку мов благословення, на мою голову:

—Дитино! будь добрий, добре й тобі буде.
Учися, працюй, а Бог не опустить тебе!..
Ще й нині чую гомін слів його...

**

Біля Беневи “Весела” на степах Стрипи. Що там смерть товариша—завтра й мене це жде! Сніговія, сонце, густа пітьма ночі, зойк раненого приятеля, зелень просторів, вибух і стовп чорного диму з землею, регіт старшого стрільця Панька Чортоломного і спів стрільця Срібнака,—від гомуни їх аж небосхил за Заздрістю і Людвіківкою сміхом прояснився!—усе промінуло.

Bo війна війною,
В тім є Божа сила!..

А згодом—у Львові празник! Боєві пісні межать кулемети. З Високого Замку, з Цитаделі в барабани бують гармати. На ратуші—наш прапор лопотить!..

То знову—ніч, битий шлях, сотня за сотнею готова до бою, рівним ходом ідуть стрільці, втоми не чують, очі й вуха обабіч шляху, в лісі нишпорята.

—“Увага! Доходимо до Ірпеня. Наше праве крило до Волинського Посту доходить. Большевики кинули останні три тисячі резерви, тут, проти нас. Наш курінь мусить справитись.”

Ніч тиха, повна святого спокою. Падають стріли—ворожі, безладні, метушливі. І знову спокій, небо всіма зорями глядить за змагом.

Ніч—могутня, наче віддих зупинила...
Світанок, 31 серпень 1919—ми на Святошин,
а назустріч нам—сонце Києва!..

**

Бриняť у душі далекі мельодії Прелюдії Василя Барвінського...

Іскорки іншого, як цей світ, запалюють душу.

Неповторні роки

Далеко.

Давно.

Ще коли вся блакить нашого радістю й тугу сповненого неба була в моєму серці. Ще коли віддихав я разом із нашим пахучим подільським чорноземом. Ще коли простори, синява, земля й моя істота творили одну, цілінну гармонію щастя, радости. Ще коли був я сонцем наснажений, як у жнива колос пшениці. Ще коли серце мое живчикувало, як джуркало в соняшну спеку.

Далеко.

Давно.

**
*

...Обабіч мене високий ліс кукурудзи і цвітухих маків. А я все йду, стежкою, все далі й далі. Сам, малий, а кукурудза така висока! Мені ж і добре, і лячно: небо таке просторе, таке безмежне, таке тримтливе. Але шум кукурудзи, запах маків, тиха напруга неба і дивно благе почуття самоти просто всмоктують мене і я не маю сил, щоб опертись хотінню й не поринати далі у цю симфонію храминної тиші й самоти.

Мов на крилах злетіла донька сусіди—Ганя. У неї на рамені сапа. Вона йде стежиною, не-

чутно, по зеленому килимі трав. Побачила мене, вдарила рукою об полу.

—І що ти тут сам робиш?!

Здивований, дивлюсь на напасницю.

—Куди ж ти, дурне, йдеш? Пропадеш в городах!..

Міряю її, і жаль стає, що вона така “велика” й мені дорогу загородила.

—Давай руку, вертайся!..

Вириваю руку, надуваю губи.

—Ах, ти джусе! Вже ж тобі мама дасть!..

Слова: мама дасть! приводять мене до задуми. Та, хіба я заслужив, щоб мене мама била?

Міркую, але тягнуся за Ганею.

**
*

Сяє сонце—таке близеньке, таке тепле, наше! Пливуть хмарки—одна, дві, такі сірі, так низенько, такі вагітні повагою. І сонцем граються—то закривають його, то втікають від нього.

Знечевя: кап! кап! Великі краплі дощу—теплого, росистого, а самі краплі, як самоцвіти.

Ціла ватага підлітків, як загомонимо:

Дощ іде, роса паде
На Юркову хату,
А ти, Юрку, скубай курку
Та й пошивай хату!..

Засіріли простори дощовим валом. На Підлісся, над Трибухівцями сонце галасує, а дуга аж захлиствується, пючи з Стрипи воду. Ми ж, скачучи й радіючи, навипередки—хто сильніше:

Дощ іде, роса паде...

Всі промокли до кістки! Але, яка ж це неповторна радість!..

**
*

Сонце зайдло. З Лугів перші смерки простягають свої вій. Гомін—вечірній: їдуть вози з поля та й пішки вертаються люди з поля додому. Йде товар до водопою і з водопою. Скриплять коромисла під вантажем відер із водою. Тут, то там: Слава Йсусу Христу! Слава навіки!

З коминів угору здіймаються димове, як добри духи. Над гостинцем до Жизномира, туди — над старовинною Липою Дорошенка, виступає на небо місяць у повні, на кобальтових оксамитах літнього неба.

Я йду—й місяць зо мною йде.

Я підтюпцем—і він зо мною.

Я надаю бігу—й місяць надає.

Я бігом—і він біжить.

Диво! Чудасія! Відкриття! Біжу, як легіт молодости, а місяць зо мною, як неуступчивий і збиточний суперник моого лету...

Ге-е геп!..

Мить, одна, але я не знаю—що зо мною склілося?

— Та, чи не здурів ти? А то чий?..

Аж духа забило сусідці Олені, кричучи ці слова. А мене опамятує холодна вода з переднього відра, що добре хлюпнула на мене, коли

я, женучи задивлений у місяця, телепнув головою Олену, що несла воду.

**
*

Зима. Вечір. Потягнулись простори в білу темряву, в якій, мов зоркі очі, світло з вікон хат бе. Хати, як старі бабусі, закутані в загати. Зорі тремтять у небесах і холодом мінливо іскряться.

В хаті—затишно, тепло. Прийшов сусід, кремезний дроворуб, Микола Ющишин. Прийшов і господар Микола Мервек та й мовчаливий нанащко Тадевко, і мазур Юзеф, та й його жінка—груба Юзефова. Тато частує добрим тютюном. Мама сидить на припічку і теребить фасолю.

Буденні справи, клопоти, пригоди і, слово по слову, розмова сходить на “страшні історії.”

—От, мій небіжчик дід говорив,—а я був тоді, як от ваш...

І Микола Мервек показує на мене, на печі, де, з-над бовдура, видно лише мою голову, а в ній цікавістю і страхом палаючі очі. Я й молодший брат мій, як зачаровані, як закамянілі, слухаємо.

—...що сам, на свої власні очі бачив у замку, отут у нашему, в отій найбільшій дірі, високого, в циліндрі пана, як сидів і люльку курив...

Ще нижче схилило голову, щоб подивитись, із печі через вікно в ту “діру,”—колись, у сіру давнину, ця діра було високе до південного

сходу вікно!—в якій опівночі сидів “пан” та
ще й у циліндрі, люльку курячи.

Дивлюсь на брата, а він на мене: трохи не
щоденно, вліті, ми бавимось у тій “дірі.” Мов-
ляв: видиш?!

**

Як оглянусь—далеко ж я відійшов!

І все далі йду й покидаю мої літа.

Ще трішки, ще рік-два-шість, а може й зав-
тра, і з очей зникне шлях, що ним я пройшов.

І стане—

далеко,

давно!

А це давно влазить усе глибше, усе болючі-
ше в серце, в душу, як терня впялюється!

Мала, біленька, соломою крита, сільська хата,
з двома вікнами—й обидва до сонця, до про-
сторів, аж до Доброго Поля сягало мое дитин-
не око. В хаті—захисно, добре, як у мамі з
голівкою на колінах. За стін — небесно ікони
глядять: Ісус Христос і Його Мати,—трохи не
єдине придане, що їх, ці ікони, мама від баби
дістала. А ці ікони вносили в хату все добро,
тепло, радість і ясність життя!

Коло хати високий ясень, черемха і береза.
Вдень—пташня й діти гаморили. Вночі—стиха
шуміли дерева, біліла, як добрий сторож, бере-
за і небо зорями до вікон заглядало.

Ця хата—

моє: далеко!

моє: давно!

Але я чую й чутиму:

Ой ходить сон коло вікон,
А дрімota коло плота.

І ця остання нота “та-а-а” довго неслась у
нічних просторах.

Питається сон дрімоти,
Де будемо ночувати?

І смуток входив у душу, в серце.

Де хатина теплесенька,
Де дитина малесенька.

І тягнучи “...нька-а-а,” поправляла подушеч-
ку під головою дитинки.

Там будемо ночувати,
Та й дитину колисати.

І колисали цю дитину смутки й болі нашої
рідної землі!..

**

Ну, й на віщо та й кому я оповідаю це?!

Правда, може ще не всі наші люди затратили
ціль!..

В сناжній синяві

...Знову несеш мене моя тugo, приятелько невідступна, на моє Поділля. Знову я в сонці наших розхвилених просторів, у вологості наших лісів, галевин і балок; у шумі дзвінких і чистих-чистих джерел, он-там, біля руїн монастирка серед лісу над Стрипою; у вітрі буйнім і здоровім, що несеться понад ланами, полями, що пахне дивиною, братками, чебриками й соняшнє-ситою божою крівцею. Знову я під небесною банею, що так високо—як велиcodній гомін дзвону, як радість моїх дитячих років—знялася, синявою наситившись.

Я йду обніжками, попри ціарку, в поле. За татом іду. Роси, земля, спів птаства і сонце, що зза Пишковець ізнялося, так пахнуть у просторі, що я ледве наздоганяю тата, продираючись крізь цю гущу.

Ось, тут липа Дорошенка, стара ж та розлога. В її тіні сидить лірник із Жизномира: про Татар і Турків, про ясир співає. Бринять струни, несуть правду, нашу правду, в ці простори. Коливає липа віттям. Гладить вітер сивий волос лірника. А у мене—щемить серце, як перепел під межею. Тони глибоко-глибоко в душу западають.

Біжу. На відgomін ліри спотикаючись, тата здоганяю.

Вже й Синій Хрест, при дорозі. Ми, право-руч—поринули в поля. Надімною—неосяжні небесні лотоки, а передімною—вузенька і далека доріжка, як стежечка, що в країну казки веде.

Ми вже й на нашім полі, на суголовках. Поклав тато полуденок під кущ, поставив баньку з водою. І на хвилину зупинився: поплив його погляд по цвітучих травах суголовками. А трави—новим, ситим бронзом у вітрі хвилюють, ясною міддю вилискують.

—Що з татом скоїлось? Над цвітом трав зупинився?—думаю.

—Чи ти, сину, чуєш, як ця трава тугим злотом хвалу Богу видзвонює?..

І шорсткою, спрацьованою долонею погладив тuge злoto.

Трави живіше захвилювали і хвилями в простір попили.

А по травах нісся гомін пісні жайворонка.

Кончина діда Габра

Дивна була хата старого Габра, нашого сусіди.

То я й питався:

—Мамо! а чому хата діда Габра не має вікон до вулиці, от, як наша, а плечима обернена?..

Мама сміялась, щось мугикала до тата, а я далі ходив і дивувався: так сумно коло хати діда Габра, бо вона сліпа!..

А справді, то хата діда Габра не була сліпа й безмовна: її двері виходили на обійстя, вікна гляділи на стодолу, на стайню, кошницю, хлів і, городами, що простягались, бігли аж до Пудли, а далі до Примінгерового лану. Але ця хата для мене була немовою, понура, самотня, що не хоче на світ і людей глядіти.

Була вона, ця хата, стара, як і дід Габро. Стіни її низом помітно розкрячувались, призьба осідала, хата в землю вrostала, а стара їй почорніла стріха декуди повикушувана, бо, інколи, як дід не бачив, гнідий сіпав її своїми здоровими зубами.

Та й дід Габро, хоч іще високий був, але вже похилий, наче й він у землю вростав, а на чоло в нього спадала рівно підстрижена гира, яку вітер розвівав.

Дід Габро, як мав хвилину часу, або в неділю

чи свято, в літі чи восени, стояв мовчки на порозі хати і якісь думи снував, на городи дивлючись.

Сумно-сумно було коло хати, глядячи на задуманого діда Габра. А в хату зайти, то нас, дітей, зовсім не манило.

—Станете та й перейти не дасте!—гостро шарне невістка, жінка дідового сина Тадевка, з скіпцем до корови йдучи.

Дід мовчки посторониться і знову застигає в думах.

Чи не думав дід за свою молодість, що швидко промайнула, за працю на цім господарстві, за свою вже покійну жінку, за свою старість, що вже таки знемагала його останки сил.

Але дід Габро своєю постараттю, понурістю, як і його хата, дивний для нас дітей був! Інколи, розбавлені, загорнені сонцем і небом, вітром і чистими подільськими просторами, ми, коли надходив Габро, в ту ж мить втихали.

Бувало, в літі, ще лише на день легенько займалося, а дід Габро, в довгій полотняній сорочці й таких штанах, ременем підперезаний, уже виходив із хати з горнятком води в руці. Навравши води до уст, ставив горнятко побіч себе на ковбана, похилявся і порскав воду на руки, вмиваючи ними лице. Потім, із мокрим лицем і руками, йшов у хату, тут наомацки й тихо здіймав із кілка обстряпану і шорстку верітчину і витирався нею.

На постелі, на лаві коло вікна, на припічку ще спала хатня челядь. Дехто потягався, смач-

но позіхав прокинувшись, світанок через вікно побачивши.

Дід Габро розправляв пальцями свою чуприну, виходив на своє місце на поріг сіней і, знявши очі в безмежні простори, поклавши на чоло стиснені три пальці, півголосом і спрекволя починав:

—Во імя Отца, і Сина, і святаго Духа. Амінь.

І “Молитв ради,” і “Царю небесний,” і “Отче наш” богообійно і достойно неслись у простори світанку, хапались за останній гомін зірок і з ними зникали, поринали в небесній невідомості.

Дід Габро кінчив молитву, а в хаті вже всі поставали. Невістка вже по кухні горшками совала, перед відходом у поле обід приготовляла.

**

Якось на весні, коли сади вже з цвіту осипались і теплий, осушний вітер гонив цими лепестками по всіх усюдах; коли зозуля, кукаючи, по брунькатих деревах у лісі над Лугами сногувигала, а жайворонок запахи нашого чорнозему в божі простори ніс, тоді дід Габро таки знеміг, поклався.

Але не поклався в тій своїй старій, як і він, хаті, що він сам її будував, де він господарем був, а поклався у глухім кутку, далеко від дверей, під стіною, під жолобом у стайні, там, коло красулі.

Ні син, ні невістка на це нічого не сказали—ліпше, як у хаті, бо не заваджає. Вони не гово-

рили цього, а очима таке міркували. Син виніс та й кинув на старого Габра, свого тата, стару верету, щоб старий свої кости накрив.

Минали дні, тижні, а старий Габро лежав, уплятивши очі в спід жолоба, та й снував безсилі думки, згоряючи, гаснучи. Єдина красуля, румегаючи, в темну ніч зідхала над його долею. Син заглянув або й ні до тата, невістка, якось наче від напasti, пішле старому дитиною Василем горнятко молока від красулі і шматок чорного хліба, та й уся їх ніжність до тата на цьому й кінчилася. Від зорі до зорі в полі, то хіба ж є час, сила, охота розшибатись над старим?

Інколи, старий Габро, коли всі були в полі, вилазив із-під жолоба і ставав на порозі стайні. Ми, діти, граючись на обійстю, з появою діда Габра, втихали. Хоч над нами була безмежна, добра і без журна синява неба з сонцем, що з нами бавилось, але поява діда Габра проймала нас якимсь дивним неспокоєм і смутком. Його дебела і худа постать у грубій полотняній і розхристаній сорочці і штанах, підперезаний ременцем, спокійні і великі та якісь жалісні очі, розкуйовдане волосся з соломинками в ньому, й те обличчя худе і сірувате, а над усе—мовчазність важка й моторошна! Мовчазність діда Габра була для нас страшна, він бо на нас дітей мовчазно і вперто вдивлявся. Тоді ми й не знали, що дід Габро за своюю юністю так озирається, тужив за нею, бо й він на цьому ж обійстю зростав, бігав, бавився.

Дід Габро зникав у темній стайні, сонце й небо знову ясніло, ми далі герцювали.

Якось, ми бавились, як звичайно, та й почули якесь муркотіння діда в стайні. Всі ми, з Василем онуком діда, зазирнули до стайні. Дід Габро ледве чутним голосом, просив:

—Води!..

Побігли ми до хати й принесли дідові горнятко води. Дід понад свої сили підвівся на один бік і з трудом жадібно съорбав воду. Ми стояли й мовчки гляділи на діда. Нечайно Василь верескнув:

—Гадюга!..

Ми втікали за поріг стайні. Перестрашеними очима слідкували ми, як із-під леговища діда Габра виповзала гадюка—довга, чорна.

На наш вереск прибігла сусіда. Побачивши вужа, виволікла його ґральми на двір, а тут, цвяхаючи, прутами засікли ми нещасного вужа.

**
*

Було літо, сухе літо. Сонце так пражило, що, казали люди, земля тріскала, розпадалася. Вже й по Петрі було. Ясним золотом пробігали хвилі стиглих ланів жита, гарячим бронзом шуміли ситі пшениці. Господарі клепали коси, справляли нові серпи.

Однієї днини на обійстю діда Габра заметушились. Син Тадевко і сусід Ілько перенесли діда Габра з стайні до хати. Вмили його, натягнули на нього чисту сорочку й поклали його на чисту постіль.

В хаті тиша! Така тиша, що чути, як дід Габро, не спускаючи очей з наостіж відчинених дверей, жде на священика.

В хату увійшла, ще засапана, невістка. Нахилилась до свого чоловіка, сина старого Габра, як сумління, як шептіт усмиреної душі:

—Зараз прийдуть Отець! —якось виновно ледве ворохнула устами.

Перший, що в хату прибіг радий і веселий та й до старого Габра припав, це був гомін дзвінка. Дід важко з полегшою зідхнув.

Священик увійшов у хату. Пана Бога поклав на столі. Наблизився до постелі, до хворого. Всі вийшли з хати.

В хаті було тихо й безгомонно. Щось півголосом священик говорив, молитву проводив. Коли сусіди й ми, діти, знов увійшли до хати, тоді очі діда Габра вже ясніли благим і добрим усміхом, уста поволі й достойно ворушились, обличчя зовсім спогідніло: він був готовий до далекої, незнаної дороги!..

Ми ж, діти, вже не лякалисъ діда Габра.

**
**

А по смерти старого Габра, його син Тадевко, пересипав хату та й до вулиці вікна дав.

А третього дня...

П'ятниця

...Крізь густі й понурі хмари ще раз пробився промінь сонця у хвилині, коли над землею пролунало останнє людське:

Отче! в руки Твої передаю духа моого!..

І земля здригнулась. А темні, безсоняшні простори прорізала лисаквка.

Лукавий род і фарисеї переляканими очима в блиску лисаквки страшно один на одного поглянули.

Жах землю покрив.

А добрі—роздіглися.

Велика пустка і безпомічний жах і їх огорнув. У хатах затворились. Геть, поза людські оселі, як залякані твар, подались.

На Голготі чути плач Матері, подруг Її. Найменший учень, який ні на крок не відступив із під хреста, стоїть терпінням онімілій.

І в цю нічну пітьму терпіння—одних, жаху й непевности—інших, благообразний Йосиф Ариматейський іде до представника імперської влади, до пана Пилата. Стас перед цим холодним виконавцем лукавої гри Тиберія і просить:

Дай мені цього странного, який немає й голови де прихилити! Дай мені цього странного, якого лукавий учень на смерть предаде! Дай мені цього странного, якого Мати, бачучи його на хресті завислим, ридаючи, голосить і по материнськи кричить:

“Горе мое, чадо мое!
Горе мое, світе мій!
Та й утробо моя возлюбленна!”

Пилат, відчуваючи ще на своїх руках холод води, годиться віддати бездушне тіло странника-чужинця благообразному Йосифові.

А лукавців і це злякало.

Адже ж Він сказав:

“...Третього дня воскресну.”

І в ту липку від пітьми й жаху ніч біжать лукаві до Пилата.

Скажи—на гріб камінь важкий покласти! та й запечатай! та й сторожу постав!..

Пилат—і це наказав виконати.

Субота

Лукаві очманіло перемогу святкують. Але й тіні своєї лякаються: А що—як справді?..

Добрі ж—піднесли свій біль у ясні простори, передають собі Його з очей до очей, із серця до серця.

Їх біль встилається по землі, що прозябає до нового життя, сповняє бруньки на деревах, що ніжними лепестками тепло-весну звіщають!..

Неділя

Господи!

Сповни нашу землю, увесь наш край і добри, зболілі душі й серця усього нашого народу світлом і блиском та силою Твого Воскресення, щоб і цей сучасний найважчий ворожий камінь на нашім гробі розсипався! І щоб ми в Твоїй силі і світлі єдиними усти заспівали:

Воскресення день—просвітімся люди!

Незмінно так само...

Небо, аж іскриться—зорями, як зубами січе!

Навіть селедин місяця прибліднув, такий мороз!

Ввесь простір у снігу—такий білий цей простір, такий безмежний і чистий, аж відих вривається, глядючи на ці далі.

На снігу—безліч, безліч, неймовірне множество блискіток, як зірок, що місяць ними розсипається.

У селі тиша.

У сяйві місяця рожевіють світлами хат вікна. А вікна такі маленькі цих хат, у загатах.

Де-не-де з морозу трісне лата, то гонта крівлі хати. Де-не-де залає пес. Час до часу хтось дорогою швидко пройде і морозні дзвони рознесе по снігу. І знову—тиша!..

Я й сам не знаю, де так воно бувало, може ще й є, бодай—потайки, але є!

Чи по селах Борщівщини, Бучаччини, Кам'янець-Подільщини, Київщини? Чи на степах, на взгірках і в балках Людвіківки, Дерехова, Голендрів, Курдилівки, Скоморох, Сорік, Сновидова?..

Але в цій тиші Свят-Вечора я чую—співи лунають:

Ой, плясу-плясу, маю до кого
Дасть ми дівчина пів золотого.
Ой, дай же, дайже, як маєш дати,
Не хочеш дати—вижени з хати.
Чи коцюбою, чи кочергою...

За вами спів губиться у просторах, що наче
вдихають цей гомін у себе.

А з далів, до яких наближаєтесь, долітають
нові мотиви, з тим же настроєм:

Ой, чинчику-vasильчику,
Посію тя в городчику;
Буду тя шанувати,
Три рази на день поливати.
Стояли горшки під лавкою,
Ta й заросли муравкою.
Стояли горшки на полици,
Ta й заросли печерицев...

З долішнього кінця загомонів дзвінок: Церковне Брацтво з колядою йде! Здорові, ограйдні господарі. На них білі кожухи, що в місячному сяйві білинаю розпливаються, й ви добре бачите лише чорні чоботи та й такі ж високі шапки. Гурт стає під вікном нанашка Тадевка. Один із голосистих відкашельнув і морозні простори сповнились вісткою:

Ангел пастирям мовил:
Христос ся нам народив!
В Вифлеєм, місточку убогім,
З покоління Давида,
З Пречистої Марії!

З останньою строфою коляда втихає, а один із господарів віншує:

...від Рождества до Богоявленя,
від Богоявленя до Воскресеня,
від Воскресеня до Вознесеня,
від Вознесеня до Святого Духа,
від Святого Духа до сто літ
най вам Господь дарує вік!
Христос ся раждає!..

Відчиняються сіняшні двері й голос господаря:

Славіте Його!

Взяли коляду, перекинулись деякими морозними словами й далі—в білі, іскристі, морозні простори! Несуть Різдвяну коляду—від серця до серця, від хати до хати, від села до села, від міста до міста, від Львова до Києва! Так само, як за Ярослава Мудрого, як за короля Данила, незмінно так само!—

Чи дома-дома бідная вдова?
Славен еси,
Наш мицій Боже,
На небеси!
Нема ї дома, пішла до Бога!

Пожалітись пішла, ласки просити, бо вже дуже важко в розграбленій, зганьбленій хаті без батьків, братів, дітей, що розсипались по всьому світу,—по Америках, Австралії, Африці, Азії, по ненаситній Сибірі, важко без них жити!

Славен еси,
Наш мицій Боже,
На небеси!..

А в Чертежі церква на горбку.
На бані—хрест похилився!

На мить одну!..

...Душу від суетного гамору відхиліть, дайте
їй віддиху краси й туги: Бога дайте їй!..

Вам буде віддано сторицю!..

**

Весна! Ходімте в поля. Там, на онту доріжку, що пухка вологістю весни, поміж поля вється вона, доріжка, все далі й далі, аж ген до небосхилу, аж до днів нашої молодості.

Обабіч доріжечки озимина і ярина хвилює такою зеленню, яка лише в нас є: ясна, чиста, свіжа, сита.

В просторах пахне земля, наш чернозем, напоєний потом нашого селянина й кровю геройів усього українського народу. Возьміте грудку землі до руки, вона розсипається, добра, як благословення неба, а пахне синявою просторів і сонцем.

Киньте оком довкола: зелень і зелень—у безмежжя пливе. А село—поринає у білині цвіту, мов у ангельських мельодіях предвічної пісні. Над селом, на пагірку, церковця—і хрест над селом володіє.—Над усім блакить, що юною, весняною снагою припадає до людини, до серця її і сонцем гомонить!..

Жайворонок—вирвав тугу і радість із серця

людини та й збився у височінь, ухопився за промінь сонця, майже непорушно, доторкаючи крильцями просторів, тче пісню Богові й людині!..

**
*

Йду звором. Обабіч здіймаються стрімко схили: праворуч Явірника, ліворуч Хомяка і Синяка. Схили збігаються до струмка—Женець. Хто Женця не знає, не знає й туги гуцульської сопілки. Він, Женець, чистий, прозорий, радісний, як туга дитини до Матері. Він —прудко, звинно, виблискуючи в сонці, то холодним плюскотом, радіючи в тіні, несеться, переплигує каменюки, — бризками брилянтів розсипається і водоподами, то каскадами шумить свою пісню наших Карпат.

Де-не-де пструг одібється від прудкого пле-са, блисне, мов гостре вістря, і знову пропадає у бурхливому струмку. Густа, молода зелень весни вкриває яругу-звір і милується леготом вітру.

А пташня—безлічні хори її!.. Шуми струмка, легіт вітру, спів птаства, буйна нашою буйністю зелень і сонце зливаються в одну могутню музику життя. Блакить уся, як є, своєю найзнеслішою красою і снагою аж прагне пригорнутись до землі.

Здіймаюсь усе вище і вище. За мною—схил Явірника двигтить каменюками-кікльопами. Довкола мене кричить і довбе довбак, бє по ковадлі ковалик, замає хвостиком пастушок,

кує зозуля, по гніздах літаючи, а в гущавині короткими акордами дня трелює соловій. І безперервним бринінням мушня заливає простори.

Далеко, ліворуч, у зворі чути стрімкий шум струмочка, що від джуркала з-під Хомяка біжить до Женця.

Полонина! Простірна, далека, широка полонина, що єднає Хомяка й Синяка. Як найдорожчий оксамит зеленіє полонина. Небо й полонина—два безмежжя. Я—невхопна частинка цього безмежжя. Тут—і ритму серця не чую. Душа ж моя—по всій полонині. Либонь, так почувався Адам у хвилині, коли Бог, Володар цих просторів, дунув у нього Духом своїм!..

Стрімкою стежиною, по каменюках, із однієї на другу скачучи, дістаюсь на вершок Синяка. З сусідніх, близьких і дальших верхів: Горганів, Довбушанки, Сивулі, Хомяка, Явірника, Говерлі, Петроса, Костричі, Попа Івана, Шпиць, Магури—несеться могутня, свята синяви просторів тиша, яка єданеться з глибокою, далекою тишею зворів, стрімких долин.

І тоді, в цій тиші, самоті, заболить, защемить у грудях така туга, що спитаєте себе: чом же я не є білим цвітом онтієї горобини, що на стрімкій-стрімкій і неприступній стіні скелі, над стрімголовною прівою росте і самітно—впиваючись росами українських вечорів, слухаючи гомону ясних зір—сонцем і небом радіє, у буйні ранки, в гомінкі дні?..

**
**

CODA:

1944-1953!

Ні блакиті, ні сонця, ні просторів. Цвіти весни—запах отрути. Зелень піль—слози й кривава панцина для Москвина. В просторах—і на полях, і на степах, і в горах—брехня, облуда, лукавство, а з приходом ночі важкий і безрадний страх.

Де страх і брехня—людина перестає тужити!..

**
**

Лише на стрімкій стіні скелі верха гори, над неприступними пріrvами маячіє неткнений—як і Вчора—цвіт горобини! І в нічній Божій тиші прислухується до гомуна синів Української Землі!..

Сонце й евкаліпт

Весна!

Гомонить Львів. На Марійській площі вітер із сонцем грається у струмах фонтані. Поволі сунуть трамваї і їх дзенькіт відбивається від старих, старовизною потемнілих мурів Успенки, від її капітелів і зноситься дзвіницею угору.

Ідімо на Кайзервальд. Ці горби, балки, яруги — усе в молодій зелені весни. А он, у балці, як до с. Кривчиць, трьогомонно у синяву зноситься церковця Студитів.

З-далека бачу: сонце схилилося й, заслухано та нишком, увіходить у церковцю. На проміннях сонця, що увійшло в мою істоту, входжу й я до церковці.

Подих століть і кадила, свята мовчазність ікон, до яких припало сонце, в золотих ризах священик, а над усім із хорів несеться:

Світе тихий, святія слави,
Безсмертного Отца небеснаго...

Сонце все нижче й нижче, по полу стелеться, небесною ясністю складає свої останні тони дня перед Всевишнім.

Над усім — Пантократор.

Сутінь, мов чернечий каптур, огортає простори.

**

Поза мури міста Риму, поза базиліку св. Апостола Павла, до “Трьох Фонтан” іду .Там бо живий, пагіркуватий краєвид. Там шумлять пахучі евкаліпти, спрокволя шумлять, чисто і простірно шумлять. А їх шуми цикади мереежать, польовими цвітами закосичуючи мою тугу.

Є тут і три церковці, і три джерела. Каже побожна лєгенда, що коли святому Апостолові Павлові стяли тут голову, тоді вона тричі ще від землі відбилася: та й ударили три фонтани.

З-далека, з поля, несеться пісня малої пастушкі і, мов плесо джерела, тремтить у моєму серці.

З вітром

Шумить ліс, осінній і безлистий ліс.
Такий розпучливо пустий і самотній ліс.
Його душа—я з моєю тugoю.

Піднимається крутa, самітня доріжка, по ній
розкинений хмиз, а все вкрите опалим листям,
як забутою і відспіваною симфонією вчораш-
нього життя.

За кожним подувом їдкого, що на сірих і
глухих хмарах прилетить вітру, осипається
умерле, сухе листя.

Вітер гасає верхами дерев. А я сиджу на
обніжку доріжки в затишку. Довкола мене в
сухому хмізі порпаються коси. Де-не-де до-
токрнеться цієї тиші синичка.

Верхами ж—*вітер*.

Перехожу на інше місце: з самотньої до-
ріжки на самотній верх лісу, що понад полем.
Сідаю на межі молодого смерекового лісу. І
знову від вітру в затишку я заховався.

Гляджу на ниви, що вкрились свіжою, ясною
зеленню озимини, милуюсь просторами лісів і
піль.

Уперто, якось аж сердито, змагаючись із
вітром, коливаються високі смереки й сосни.

Тут же, біля мене, тихо!

Колись, і не так іще давно, в Сабінах, де

вітер жене, скаженіє, камінням мече,—я шуказ
усе скаженішого вітру, щоб шарпав, рвав, шма-
тував мое серце, душу, щоб знали вони життя
й цінили його.

Пізнав я й оцінив життя!

Сьогодні—я шукаю тиші. Тільки бо в тиші
можу я мою пошматовану душу, хворе серце
принести Богові.

І в бурях—я у серці Бога носив.

Але в тиші—я стаю середнєвічною пороши-
ною у стіл Бога.

Порошина ж—тишу мусить мати.

**
*

Гонить вітер, той весняний, із півдня. І
валами, отарами сунуть сірі, круглобокі хмари.
Покрапляє дощ. Весна хоче прийти.

В діброві вже й голуб воркоче.

А за мною, сухим і жалісливим шелестом
котиться минулорічне листя. Воно біжить за
мною, ним вітер грається, як лише сам захоче.

Вже на-провесні, а за мною осінь гонить.

Болить мене і дощ, і сірі хмари, і ті ще заспа-
ні й безлисті провесняні дерева, і самота лісу.
Але, найсуворіше болить мене безмежжя туги:
бути ще біля святого Івана в Лятерані й там—
припасти до останньої ступені сходів Пилата,
куди пройшла страсна Божественного стопа!

Оця туга, як каяття і докір, дуже мене бо-
лить.

Молитва барв і піній

Хочу тут говорити тільки про ту, ѿ таку красу, що її оглядаючи, подивляючи, живучи в ній, я бачу й вичуваю в ній Бога.

Бачу бо наше життя кращим, ніж воно справді є!

То й болить мене лукавство, як натраплю на нього...

...Іду пляями, ген, на нашій полонині, що під Явірником. Чисті трави, буйний легіт вітру, що гзиться по цих травах, а вони аж вилискують у сонці. Благі цвіти—їх міріяди, ѹ усі небом віддихають. Бджоли, метелики, комашня по них літають і милують їх.

Небо ѹ сонце без таких полонин не було б таке осердешнено-блакитне і глибоке, не було б таке життєдайно-палке.

Я ж здіймаюсь усе вище і вище, поринаю у ці безмежжя, мов у передсінки Всевишнього.

Надімною, ген високо, зачепившись за тон серця моого, зависнула птаха ѹ на нерукотворних кимвалах виграє свої пісні!..

**
*

Я йду полонинами і верхами, злітаю очима в темні ѹ вологі та холодні звори, поринаю у струми Пістинки, Рибниці, Черемоша ѹ Прута

і, на стрімкій-стрімкій та високій скелі, тужу червоними грознами калини.

І в таке свято душі, що лине в рідні простори, можу ж я бути сам, без Михайла Мороза? Хто ж сьогодні глибше і болічіше тужить по наших горах і долах, як не Мороз? Хто барвами побожніше розкаже нам про красу нашого краю?

Мистецтво живе в щоденщині, у ясності і сірості. З цієї щоденщини воно черпає свої соки, є першим сприймачем усіх проявів нашого життя, є першим обожником природи, що нас оточує.

Мистецтво має давати це життя гарним, має виявляти повну його красу аж до нереальності; має давати людині відпочинок і приносити тугу до тієї краси; має, бодай приблизно, творити людині той рай, що вона втратила його. Це є ціллю мистецтва і правдивістю його.

Бо, чи ж наші старовинні ікони, хоч і поставали з життя, реальні? Наші Марусі, Наталки-Полтавки; а Беатріче, Лявра, Дульчинея—правдиві? Так, правдиві, але в душі, в уяві, в тузі до ідеального мистців, що їх створили! Тому, ці ідеалізовані мистцями постаті живуть і житимуть, поки правдива людина тужить за країним, за знеслішим, ніж те, що оточує її.

Михайло Мороз творить цей світ краси, знесlosti, творить світ ясної туги, за яким наша людина шукає.

Наситившись ґрунями, полонинами, плямами наших Карпат, налюбувавшись барвами капчуров і фот їх мешканців, сповнивши свою душу

тонами флояри і трембіти, Михайло Мороз, через кольор української старовинної ікони, через монументальність італійського ренесансу, через тонке й уміле сприйняття французького імпресіонізму,—дає нам силу, пал, красу й тугу наших рідних просторів.

За фільсофом сказавши: вже сам Творець дав мистцеві цю ласку—показати у своїх творах світ кращим, приманливішим, яснішим, ніж він—цей світ—є! Дати, хоч наближену, красу світу таку, щоб він був подібний до Господнього Раю, з якого Бог прогнав людину, покаравши її...

**
*

Інколи ж, згадавши ту святу хвилину, коли, десь ізза Пиливи, з-над степів моого Поділля, вранці, ще й літом, сходило ясне-ясне, невиданої краси грайливих і в росах іскупаних барв сонце! Як воно, крізь ізмарагдове віття яблінки, черемхи і ясеня, вливалось вікнами до малої, рідної, хлопської хатини...

Згадавши ту, в глибинах просторів часу прорізу хвилину, я чую, як у душу відгомоном ніжно-ніжно проходить яснота виразу обличчя Мадонни делля Стелля Фра Беато, усміх Мадонни Бернардіна Люнія, божественність Божої Дитини Амброджія Фоссано-Бергоньйоне. Вичуваю, як самоцвітами грає “Фонтана сліз” Адольфа Вільдта, як гармонійно і аристократично йде в душі лінія, згиб Юрія Нарбута, Олександра Архипенка. В безслівнім порусі ру-

ки, що з глибини нашої зболілої землі з благанням підноситься до Пречистої Марії Діви, я чую молитву Михайла Черешньовського!..

О, як я—у цім нинішнім світі—сorомлюсь, а то й лякаюсь цих хвилин глибокої ніжності й тонкости лінії і кольору.

Тоді—я шукаю товариства Миколи Жеваго.

На соловінім плесі

Один і все той же рефрен.

...А як ми йшли в поле “під соснами,” там під Жизномиром, то, вузькою доріжкою, крізь густий ліс ішли.

І вже та чорноземна вологість так ніжно пестила босі ноженята дитини.

І вже та весняна тінь, така ясно-ясно-соняшно зелена, так святково отулювала дитину.

І вже ті співи—їх злива, повінь!—птаства так сповняли малі груденята, що дитина аж присідала на дорозі в тузі.

—Мамо! не можу йти! Я сяду на камені під Бозею!

На хвилинку дитина сідала на камені, що на ньому, високо, стояла фігура Божої Матері, там, біля лісничівки.

В кущах—якось спрагнено, життедайно, непогамованим палом і любовю—щебетав соловій.

А те щебетання—мов незримий, невхопний, дитині незрозумілій клубок—у груденятах лило і щеміло.

**

Село Соснів потапає у ясних пухах-димах цвіту черешень, груш і яблунь.

Сонце зайшло і мякою рожевістю війнуло ще по цім цвітоноснім гомоні.

Закопилив молодик свої гострі ріжки.

Десь там, у степу, за Пасіками, буйною луновою покотився стріл.

На густій цвітом груші біля церкви швидким, юним темпом і шпарковито соловій щебече.

У грудях вояка спів тugoю щемить і ятритися.

Зашипів лютий і розюшений московський гранат і з лоскотом, ударившись об землю, розірвався. Заскиглі відламки.

І знову—все втихло!

Так утихло, що чути третіння вечірньої зірки.

Соловейко далі защебетав—побожно і радісно.

А його щебетання слалось запахом цвіту садів по селі.

**

Молодолітній, подільський вечір.

Попід стріхи, попід тини, городами села Рукомиша втомлено послаласьтиша.

В глибоких печерах святого Онуфрія прихистився шептіт молитви, що добре серця склали її тут від соток і соток років.

Дещо дальше, по стрімкій скелі бризками, мов гомоном зоряних просторів, летить до-долу ясний і чистий струмок.

Бризкіт—відгомонює у старих, глибоких вікнах церковці.

За приходським садом тихо і безшумно пливе
річка Стрипа.

На березі—висока тополя.

У її віттях—останнє щебетання соловя не-
сеться: глибоким і прудким ритмом стелиться
пісня по арфі сільської тиші.

Під тополею—щемить серце молодого поета.

А в те серце, як у багатий і новий келих,
вливаються каскади тонів краси й туги.

**
*

Один і все той же рефрен.

**
*

На соловінім плесі брижі світанків промай-
нули.

З ВЕЛИКОГО ШЛЯХУ

СПОГАДИ

Могили серця

Чорна рілля ізорана, гей, гей!

Білим тілом зволочена
і кровцею сполочена...

Болить мене туга за тобою, Земле Рідна!..

Як згадаю бо ті глибинно-сині небеса над
тобою, що в них горить таке щире, добре, наше
сонце!

Як згадаю, як то в тих небесах пливуть білі
хмаринки й несуть із собою гомін пісні жайворонка!

Як згадаю ті волошки, що в шумах вітру
розвовляють із житами—

то так мені стає банно, що туга, як буревій
гонить серцем, мов перекотиполем, по степах,
полях, дорогах і стежках нашої України.

В таку хвилину лине моя думка, обнявшись
із тим серцем, у роки наших кривавих походів
за волю. Зупиняється на полях, на обніжках,
на суголовках, у балках, на схилах гір: і схиляється
над могилами тих, хто своє життя для
Батьківщини склали.

Молоде життя—одне, друге, третє і далі й
далі чергою, аж до неторкненого нікому небосхилу. Як метеор блиснуло те життя, осяяло
простори батьківщини й упало на схилах вер-

хів Кобили, Маківки, віддавши останню данину землі—кров, а Богові початок і вічність—духа.

А там, як зійшли на буйні доли—
над Золотою Липою, у с. Завалові, в тремтливих просторах материнкового літа, і в безвидну хугу зими, і в свіжо-вологому запаху весни, і в румяній та й далекосяйній осені стоять могила молодого поета Івана Балюка, УСС.

В Соснові, на самому краю села, входячи від с. Вага, ліворуч на високому обніжку, при дорозі, стоять могила, а на хресті напис: Северин Яремкевич, підхорунжий УСС.

Понад Стрипу, куди око сягне, села Богатківці, Семаківці, Соснів, Раковець, Бенева, Іщків, Розсоховатець, Маловоди, Хатки, Соколів, 1915-1916 роки, зливали УСС своєю кровю ті степи, ті поля; Весела, Пасіки, ген аж по Задрість і Людвіківку та Панталиху, скородили своїми кістями свою землю, освячуючи її.

На вічний спогад, на весні 1916 року, висипали друзі високу могилу, що тugoю довкола по надстрипних степах чорніла і з вітром говорила. А сипали ту могилу й наш полковник Грицько Коссак, і курінні отамани Сень Горук і Дідушок та й старшина і стрілецтво.

А у Вівсю, коло школи, на майдані, де лежали кості наших стрільців, і тут висипали високу могилу.

Вся слава і змагання заквітчали могилу на Лисоні, в якій спочив і Осип Яримович, сотник УСС, той синьоокий, стрункого стану красень,

лицарських чеснот войовник, що з усміхом у бій ішов. Ця могила—синтеза боїв на тих сугорбах Золотої Липи в 1916 і 1917 роках.

**

А потім, прийшли дні ясні, ночі гомінні—зединились Львів і Київ. Було свято—осяйне і розлоге, страшне і трагічне! Сонце і бурезлами, “Вже воскресла!” і “Зашо мамо гинеш?” Лицарі Кирило Карась, Іван Балешта і гуляйполе та неслава Нестор Махно, Омелько Волох.

Ми ж ходили в цім галасі—зривів “слава” і вибухів “бий сволоч.” Ходили на Київ і на Бердичів, на Гайсин і на Жмеринку, на Балту і на Коростень во імя нашої Ідеї.

Але—свої й чужі глухі були...

Землею українською ж, навхрест, із заходу на схід, із півночі на південь, стікала кров, падали тисячі, аж земля з болю стогнала.

І могили, всюди, куди лиши оком кинеш—могили: отаман Кирило Карась—Прокурів, піоручник Іван Балешта—Білілівка, о. Яким Фещак, ЧСВВ—Чечільник, Лев Савойка—Жмеринка, сотник Володимир Стефанишин—Базар, сотник Хведір Черник—Мотовилівка, полковник Роман Сушко—Львів. І так—безконечна черга до нині. Українські Січові Стрільці на чолі цієї черги.

Ті могили—свідки наших зривів, змагань, нашої слави й дійсності.

Впали ми в нерівнім бою, але й наші свідки не встоялись.

Велика людина й демократ Юзеф Пілсудські та його учні—динамітом позривали, по вітря порозкидали кості наших героїв УСС: у Вівсю, на полях Семаковець, на Лисоні, у Гіневичах.

Найдемократичніші ж демократи Леніна-Сталіна ще меткіші: створивши Крути, Базар і Винниці-Винниці,

—аж чорний ворон наш край укрив!— не лише мертвих, а й живих із нашої рідної землі—України викидають!..

**

Візьму ж серце зболіле і здійму його у простори до Бога:

О, дай мені силу зберегти ці могили в моїм серці, й так, із болем, передати їх дальшим, наступним серцям.

Без могил—нема воскресення!..

**

Банно ж мені за тобою, земле Рідна!..

Наша п'єсена 20-го століття

—1915—

Була весна, прудка і гомінка юністю життя і боротьби.

В Карпатах шуміли шуми, ті хижі і люті шуми, що від них цілі наші століття забагряніли і ссуть кров із серця нашого народу. На тлі синяви неба, над верхівям ялиць рвались і, шипучі, бризкали вогнем шрапнелі, вгризались у каміння гранати, а їх зриви жахливим реготом, мов дикі звірі, гнали; ховалися в бездонні, глибокі звори, прірви наших гір.

Початок оfenзиви. Квітня 24 німецька дивізія здобуває верх Острій і опановує шлях на долинах річки Опору. Московські війська, щоб звести на нівець ці перші рухи оfenзиви, ведуть на верх Острій чолові протинаступи. Та безуспішно. Тоді, московське командування приступає до іншого пляну: здобути верх Маківку, а здобувши його, від с. Рикова легше дістатись до німецьких становищ на Острому.

Українські Січові Стрільці,—після боїв за верхи Кобилу, Ключ,—нишком підходять до становищ на схилі верху Маківки. Серед реву гармат, зривів стрілен, серед тріскоту крісовоого вогню та нервозно тремтливих світел ракетів, лише одиниці, може, передчували і розу-

міли, що це,—від часів гетьмана Івана Мазепи, 1709 р.,—буде перший великий бій української військової частини проти Москви; відчували, що вони, УСС, творять нову легенду боїв за визволення України в 20 столітті. Нишком підходять курені. На чолі сотень і чет ідуть старшини: Б. Гнатевич, А. Мельник, А. Артимович, І. Каратницький, О. Яримович, Свідерський, Р. Сушко, Олена Степанівна, О. Левицький, Р. Дудинський, Семенюк, Яремкевич, Коберський, Будзиновський, Букшований та інші. І стрільці, а між ними виринають забуті, безіменні герої, чи ті, яких молоді постаті, їх рухи, очі, вираз обличчя й до нині вріті в памяті: Радович, Саджениця, Петрів, Кривий, брати Зітинюки; чорний і звинний Микола Лазарук, то Ілько Додюк, якого очі синявою неба усміхалися, Павлюк прудкий та непосидючий, Кермощук шибеник і співак гуцульських придибашок—усі вони думкою біля своїх хиж у Жабі; чи Дмитро Пижук і його краян із Обертина Григорук, співаки й радість сотні Чмоли, а пізніше Р. Сушка; здоровецький Панько Чортоломний, що, сопучи й крекчуши, озирається уже під верхом Маківки: “Чи не помогти якому ‘бенкартові’ нести кулі?”;—збитошник Павлусь із Галича, з якого збитків навіть суворий Володко Стефанишин реготався...

І вночі, з 28 на 29 квітня 1915, московські війська вдарили на становища Маківки. Закипіло. Лава за лавою московського війська посувається безупину: традиційна тактика: “У

нас та людей хватіт” — очевидна. Стрільці — непорушні, зі своїх становищ — січуть. Тут, то там рукопашні бої чергуються з вибухами ручних гранатів. Гарматні стрільба рвуть рідну землю разом із молоденським тілом стрільця, змішують їх, усе зливаючи кровю молодого серця УСС.

Врешті, московські лави починають розсипатися; одні загибають, інші в неволю попадають, а решта відступає. Бій тривав від 29 квітня до 2 травня 1915.

Московський напір натрапив на найтверджший, найопірніший спротив, на найтривалішу зброю — на ідею. Ідея — Україна! дала силу встоятися й перемогла!..

Зродилася легенда 20 століття: військовий бій за Україну!..

• • • • • • • • •

Вже 2 травня 1915 р. генерал Фляйшман у наказі по 55-ій дивізії, м. ін., каже: “...У найгрізнішій хвилині з'явились Українці... Запалені правдивим патріотизмом, із розмахом, як шумна буря, якій ніщо опертись не може, кинулись молоді, хоробрі сини цієї країни в обороні рідної землі на ворога й приневолили його залишити те, що вінуважав за здобуте. УСС двічі рішили бій у нашу користь. Вони можуть гордо глядіти на свої подвиги, бо повсякчасно залишиться в історії слава їхніх хоробрих діл та золотий лавровий листок в історії їхнього народу... Українці! З великою гордістю можете

глядіти на Ваші найновіші геройські подвиги.
Кожен мусить славитися принадлежністю до
вашого Корпусу.”

Шумлять свої шуми ялиці в Карпатах та їй
несуть свої думи по всій Україні: Вчора, нині
нащадкам розповідають: Ті, що тут лягли го-
ловами, були всяких партій, переконань і полі-
тичних пристрастей, але в серці їх на першому
місці була єдина партія: Україна!..

Мой, бра,' не прослези си!

...А з степових просторів, із напрямку с. Заздрости, гнала сліпа, безладна й темна хуртовина! Хуга свистала, звалами сніг несла, рвала сніпки з опущених і занедбаних хат і стоділ та й жбурляла ними в глухі кути села, або в самотні стрілецькі рови-шанці.

А на розпутті, в с. Соснові, недалеко фільварку над Тудинкою, стоїть на сторожі стрілець із сотні Зенона Носковського. Безформеною, закутаною постаттю стрільця хитає ця безжалісна хуга. На рамені стрільця—кріс, із застромленим на ньому багнетом, якось глухо відбивається на цій скаженій білині сніговії.

Темрява—ні неба, ні землі. Десь від Богатковець гупає гармата, як ступа перед Різдвом. У селі тихо. Тут, то там блимає світло в хатах.

Полк Українських Січових Стрільців стоїть у Соснові.

Вся осінь 1915 року проминула нам, УСС, у боях, інколи й у важких боях. Простори степів Панталихи, поля сіл Золотники, Соколів, Раковець, Бенева, Семаківці, Богатківці, Іщків й Маловоди скроплені молодою, гарячою кровю УСС.

По останніх кривавих боях за Семаківці, від 1 до 6 листопада 1915, дали нас на спочинок

до с. Соснова, в перший боєвий запас. Бої зовсім утихи. А 20 листопада й Москалі не витримали степового зимній хуги та й за Серет відступили.

Важка й прикра була ота зима 1915-1916 рік. Інколи, як прояснилось, зводили двобій лише гармати. А піхота—борикалась із снігами. Ми, УСС, від Соснова аж до с. Ваги відкидали з шляху сніг. А того снігу—височенні стіни, гори обабіч дороги.

Проте, як сніговій минали, село Соснів гомоніло молодістю. По всіх хатах, стодолах—сміхи, співи, голосні розмови. А близсне й розсипляється по неткненій білині снігу сонце, то глянь, і вулиця оживає.

Важкою ходою, насупивши брови, он, пішов сотник Роман Дудинський. Легкою й полетною ходою, підсвистуючи якусь арію, промайнула струнка постать хорунжого Тадея Ковалика. З дещо піднесеною бородою і так же пересуненою з-над чола шапкою пішов поручник Андрій Мельник. Дискутуючи на літературні теми й розкладаючи недбало руками, іде четар Петро Франко з хорунжим Софією Галечко. На порозі своєї квартири стоїть четар Юліян Нестайко і, стиснувши уста, дає суворого прочухана Панькові Чортоломному, щоб він не “дер лаха” з наймолодшого стрільця, 15-літнього, Синенького; а на це Панько рेगоче, аж луна селом котиться. Львівська дитина стрілець Цястечко несе на шнурочку пляшку—йде до кантини. Григорук, побачивши його, кричить за ним:

—Цястечко! Шкода твого ходу! Кантиняр більше горілки тобі не дасть. Йому курінний заборонив продавати її тобі.

—Та що ти кажеш? Та яка горілка? Ти не бачиш, же фляшка на шнуречку! По... нафти іди!—глузливо відрізувався Цястечко.

З хати “Пресової Квартири УСС,” що по сусіству Управи 1-го Куреня, при бренькоті гітари, несуться буйні та безжурні сміхи Ромка Купчинського і Льоня Лепкого на дотепи Осипа Сорохтея і Янця Іванця.

Приходив кінець грудня. Відгортання снігів, вправи, там на толоці між Сосновом і Хатками, біля Полкової Управи,—все те вже набирало різдвяного настрою.

Що ближче Свят-вечора, то глибше в серце вливалась туга за рідними, за своєю хатою, за селом чи містом. І ця туга приходила з білосоняшних просторів Поділля, а вночі спливала з тремтливими струмками ясних зір.

А в день Свят-Вечора сонце залило небесні й земні далі. Вимело хмари з безмеж неба і з душі стрільця. Стрілецтво приводить до святочного ладу зброю, квартири, одежду. Роєві зазирають у всі кутки, щоб не лишилось нічого несвяточного.

В кухні Дмитро Савчук, із іншим “шміраком,” ліпить вареники. Вістун дня Павлось зауважно каже до Савчука:

—Дмитре! Та май милосердя. Цей же пиріг, як стрілецька шапка!..

—Ге-е! Якби я робив отакі панські “філю-

терки," то я б і до нового року не скінчив тих пирогів робити на цілу сотню. А так, кожному по два та й най му си від них рука вгинає!

На подвір'ю, напроти вікон, стояла польова кухня—в однім кітлі варився борщ, а в другім кипіла вода на вареники.

На небі замерхтила перша вечірня зірка, а в хаті, на квартирі, кожного роя, засвітили свічку, що її в кантині купили. З кухні принесли кутю, борщ, вареники, кожен для себе свою порцію, і чверть польової пляшки руму.

Стрілець Ілько Павлюк, із Жабя, відкашельнувши, зауважив:

—Гей, мой, хлопнє! Та бис си перехрестив перед своєю вечорою!

—Товариші! Та добре Павлюк каже,—докидає роєвий Дмитро Пижук.

І кожен перехрестився—спільно помолились. І їли святу вечерю, дайбожились до руму, а серце набрякало тугою свят-вечірньою!

—Гей, браття! А що там наші дома, тепер?!—зойкнув Стах Хомяк.

—А ти, мой, бра', не прослези си!—гірко картає його Іван Кермощук.

За здоровля, за наши родини!—підносить польову пляшку Лазарук.

По вечері, як велить звичай хвилини, пролунало:

Бог предвічний народився!

Синьоокий і румяний русявець Дмитро Пи-

жук, прижмуривши очі, дзвінко витягав ті високі тони коляди.

І з кожної хати неслась коляда!

Зносилась у ясні, зоряні простори! Тремтіла міріядами тремтінь душі стрільця і чистими тонами-спогадами сідала на покутті за родинний стіл, коло традиційного Діда, та й у вологі очі свого тата, нені, сестри, брата заглядала!..

А на шибках вікон креслив мороз казку!..

"Малчать!"

Рік 1916, половина серпня. Наші боєві становища біля села Потутори, понад річку Ценівку, на схід від села. Від вчасного ранку гостра перестрілка з Москалими. Рішучий бій закипів пополудні. Москалі, перейшовши залізничний шлях, що на Бережани, стали атакувати наші становища. Роман Сушко, тоді наш сотник, пізніше полковник української армії, у постійній увазі на розвиток бою, ходить здовж становищ. Серед нас уже є багато поранених, гине четар Нагаєвський. Всі наступи відбиваємо, в першу чергу крісовим та кулеметним вогнем і ручними гранатами. Цільно, хоч рідше, бе наша батерія гармат із-за Золотої Липи. Смеркається, бій загострюється, кипить, мов у кітлі. Раз-у-раз вилітають угому світляні ракети; несуться голоси команди, стогони ранених. Над усім—запекла впертість: не пустити Москалів через річку. Ніч починає гнобити темною непевністю. Лівобіч—стовп полум'я раптовним червоним криком піднявся в простори: запалало село Жонівка. Від запасної чети хорунжого П. Дорошенка, що яких сорок кроків за нами, прибігає стрілець і доносить: наша сотня оточена. Сушко дає наказ—боронитись, поки не прийде допомога і розібє перстень ото-

чення. До яких пятнадцять хвилин, сильно натиснувши переважаючими силами з-заду, Москалі розбивають наш невеличкий оборонний перстень і счиняється метушня, крики, біганина. Сушко ще крикнув: товариші за мною! і подався понад окопи біgom, у сторону с. Потутори. Дехто побіг за ним.

Побіг і я за Сушком. Несподівано, з картоплиння підноситься велика постать, рівночасно падає на мою спину сильний удар прикладу кріса, який збиває мене з ніг і я стрімголов лечу в окіп, понад який я біг. Наді мною стоїть трьох Москалів, з штиками на моїх грудях—я попав у московську неволю.

Пожежа с. Жонівки, безперервний блиск світляних ракетів, наших і ворожих, освітлюють поле бою. Москалі кричат, збираючи до купи вже полонених наших стрільців. Бачу: хорунжих Андрія Дрогомирецького, Петра Дорошенка, підхорунжого Роздольського, вістуна Ромка Старчука й інших. На душі перестає гіркнути та й сором менший: я не сам.

Перейшовши в брід... по шию річку Ценівку, в шуварах, ми оглянулись по нашім гурті—було нас до сорок усіх. Нам треба було перейти ще головну лінію московської резерви, що лежала здовж залізничного шляху Потутори—Бережани. Ця резерва розпізнавши нас, що це полонені, відкрила вогонь, таки з-близька, на три-четири метри. Конвой, ті що нас супроводили, став крикати: “Ета пленние!” “Так что же? Стрелять їх, етакую сволоч!” була відпо-

відь. Від цієї стрілянини дехто з наших згинув, декілька було поранених.

В Підгайцях, збірний пункт полонених при московському штабі корпусу. Нас усіх—ріжно-шерстних народів австрійської імперії—полонених, до дві тисячі, може більше, зібрали на якісь площі за містом, голотіч. Тут перебули ми один день. І під захід сонця приїхав відділ кінноти, донські козаки. Сказано було сформуватись у чвірки. Голодні, стомлені, невиспани, вичерпані походами й боями,—все це рушило в дальшу дорогу на Бучач. Довкола оточила нас кіннота. Хто лише, з перевтоми, виснажений, майже несвідомо вихилився з чвірки, на того через голову падав важкий удар московського нагая з відповідним московським епітетом-лайкою. Нещасника заливала кров і він, опамятавшись із перевтоми, втікав у середину чвірки. Але другий такий самий удар примушував його ставати на своє місце.

Переходили селами. Наші селяни, побачивши своїх вояків, надто — Українських Січових Стрільців, виносили молоко, квасне й солодке, хліб. Але кожному з нас, із потрісканими від спраги й голоду губами, було найкращою мрією, бажанням: загасити жахливу спрагу! Ми були б були щасливі і втихомирити нашу спрагу водою, до якої нас не пускали наші “конвоїри,” а тут—молока виносять! Але мрія лишалась мрією людини в московському ясирі, а на селянок “налітали,” мов хижі супи, донські козаки й нагаями прали їх та розганяли, а

молоко виливали, хліб, яйця й сир розкидали й забороняли їх підіймати—ні нам, ані селянам.

Врещті, вже й у Гусятині, на східному березі Збруча. Наша валка полонених знову, перено-чувавши голотіч на майдані, одержавши скромну пайку хліба, цукру й “кіпятку,” була вишикувана в лаву. Військові урядовці переходили повз наші ряди, тут-там зупинялися, перевертали в наплечниках останки залишеного полоненому “майна.” А потім, підійшов один до мене:

Пан! бері тваї вєщі, пайдьош са мной!

Мої приятелі-стрільці були певні, як і я, що на допит беруть мене. І тихо наказували: три-майся!

Привели мене до канцелярії—як я пізніше вже знов—“управління 26-го тилового етапа Югозападного Фронта.” З конвоїром лишив мене чиновник біля дверей, а сам пішов до начальства. По хвилині начальство висунулося—товсте, грубе, на зрист мале, червоне, в синіх окулярах—і спітало мене:

—Ти кто такой будеш?..

Не розуміючи запитання, я мовчав.

—Ну, мадьяр, немець ілі кто такий?..

—Українець!..

—Как?

—Українець! — з деяким притиском повто-рив я.

—Не панімаю.

—Їх у нас, ваше високоблагородіє, зовут ма-

ларосамі!—пояснив один із урядовців канцелярії таки від свого столика.

—А, харашо, так ти русскій!—зраділо начальство.

—Ні, Українець!—заперечив я.

—Дурак!—подразнено буркнуло начальство. І додало: Ти остайошся зде на етапе, на работе...

І направилось начальство відходити, але я швидко випалив:

—Я не лишаюсь, я йду з моїми товаришами туди, куди йдуть вони.

—Ах, сукін же ти син! Малчать!—зарепетувало посиніле з люті начальство.—Под караул єво...

І я пішов під караул, і мусів мовчати.

Бо в московському ясирі полонений це істота без ніякіської своєї волі; вона є сірим числом у безконечній черзі безвільних істот.

Незабутня осінь —1918—

Була осінь, пишна осінь! Усю Буковину жовтень розмалював палкими мазками червонолистих черешень, жовто-листих тендітних берізок, додавши карміну яблуневого листя. А воно, оте листя, осипалось і, мов цвітами, встеляло зелені килими трав. Хати, як звичайно на Буковині, усі такі вже харапутненські, що на тлі широко розгорнених, травою засланих подвір і сіножатей, як цяцьки пишались.

Ми, Усусуси, поворотці з московської неволі, стояли пострем у селі Виженка біля Вижниці, а кіш УСС стояв у самій Вижниці. Від ранку до полуудня ходили ми на вправи, що ними проводив живий і постійно розсміяний поручник Михайлó Девосир, а пополудні на військові теоретичні виклади.

Бувало, увечорі, на нашій квартирі в гуцула, посідаємо на лавиці та й говорячи, дивуємось, що “якось то все робиться надто поволі.”

—Вже ж у краю усюди є приготовані відділи наших молодих людей, інтелігентів і селян, перебирати владу від Австрії!—тихо міркує підхорунжий Василь Заставний із Юзькович.

—Ге! та я, мой, таку перевів зицирку в себе дома з тими нашими інвалідами цивілями, що ви б не повірили. Їм—лиш дати знак, та й австрійська влада складе зброю!—докидає вістун Дмитро Савчук із Коршева.

—А ви думаете, що я, під наказами поручника Юліана Нестайка, у Бучачі, не втяв того самого?—не стримавши скромності, вибухаю і я.

На дворі, з-далека, шумів Черемош, по схилах верхів шуміли ялиці, в загорожах блеяли вівці, а в небесах цікаво кліпали зорі.

Гарячіші з нас не втерпіли! Яків Малахівський, Осип Когут, Ромцьо Веселовський і ще там хтось із ними, пішли до Кошового Отамана Никифора Гірняка з домаганням:

—Починаємо революцію! Доки нам соромиться перед Києвом?..

За днів, либо ні, два чи три, вона, революція, прийшла; напевно без нашої “інтервенції” уже ждала в “Народному Домі” у Львові на хвилину, коли скажуть: починаємо!

Все ожило! Всі торжественно віталися, любовно у-вічі собі зазирали, жовто-блакитні кокардки собі на серця чіпали. А увечорі, того ж дня 1 листопада, ми в Снятині діставали увесь виряд, одяг, зброю й харчі, і таки на стації у Снятині розброявали австрійські полки, що верталися з України.

І, далі, таки в ту ж ніч, подалися ми на Львів.

—У Львові влада в наших руках!

—Поляки повстали проти нас!

—Бої з Поляками почались вже!

—Але Львів наш!

Так гомоніли Усусуси.

Прибули ми до с. Старе Село на шляху до Львова. Тут була наша база постачання. Командантом був тут рухливий, нестомний, усюдиприявний і “штрамака” сотник Юно Навроцький. Бувало, передрімає декілька хвилин таки тут, у котрійсь стаційній кімнаті і знову відбирає й дає накази.

—Поляки на Перзенківці!..

Наш відділ дістає наказ: негайно їхати на Перзенківку і зайняти її. Сідаємо до—тут же з деревяних брусів—спорудженого “панцерника-поїзду.” І їдемо. За Сиховом підїжджаємо тихо, поволі, безпарно. Сонце заходить, холодніє. Обабіч, насипами, йде наша стежа. Наблизившись до стації Перзенківка на віддаль нецілих 500 метрів, наша “панцерка” відкриває раптовий вогонь, а ми, побіч насипами, спішно наступаємо.

Ми зайняли стацію. Поляки відступили за перший міст.

Незабаром приходить іще невеликий відділ нашого війська нам до помочі. По наказу головного штабу з “Народнього Дому” зі Львова командантам відтинку Сокільники-Перзенівка-Стрийський Парк стає поручник Михайло Девосир. Від нього дістаю наказ: негайно обсадити лінію—від стації Перзенківка, доріжкою попри віллі, до Стрийського Парку.

Наказ виконую.

...Інакше склалось

Великдень 20 квітня 1919 року святкували небо й земля. Перші бруньки вкрили сади й ліси, зелень послалася лугами й майданами. Небо й сонце зливались із такою ж онебесною землею і людиною: був бо Великдень Божий і наш — самостійної й Соборної України.

Частина, трохи не половина, учнів Старшинської Школи в Золочеві дістала святочну відпустку, а ті, що осталися в казармах, пообіцяли собі гідно й по-вояцьки відсвяткувати Великдень. А якось так воно тоді випало, що “маркірanti,” “оферми,” “бандури” зголосились на ту відпустку, а ми “штрамаки,” “хлопці-шустка,” “своя шайка” зовсім свідомо, задля цієї вибраної кумпанії, до відпустки не зголошувались.

А кумпанія, справді, дібрана була. Сіль її, зміст, хорунжий Стефко Терлецький, хор. Василь Солодкий, Василь Руденко з Харкова, Ткаченко з Полтави, хор. Юзко Типкевич і, завершення цього гурту, четар Михайло Гайворонський, який перебував тоді в Золочеві. Кожен із нас мав у місті своїх знайомих, приятелів, симпатії, з якими марив провести свята.

Ранком, на Великдень, після наказу і снідання, якого й не всі їли, на свячене яйце ждавши,

Школа військовим ладом пішла на Службу Божу до парафіяльної церкви. Церква була вщерть заповнена й обляжена вірними довкола. “Христос воскресе”—щире і з серця, добром хвилини сповненого, неслояся в просторі та й ще більше розяснювало цю нашу, українську, глибоку блакить неба.

По Службі Божій, виходячи з церкви, трохи не кожен із нас, моргнувши до знайомого, приятеля, “симпатії,” дав знак, що на “свята” прийде.

В казармах “шміраки,” застелили столи, вже приготували свячене. Прийшов і наш командант Школи, отаман Фещур, суворий, але справедливий; прийшли й усі наші професори, були й обидва від вправ інструктори. До яйця, масла, мясива й іншого яствія, долучилась і горілка, правда, дуже докладно вимірювана суворим оком отам. Фещура.

Побажавши собі взаємно, випивши і закусивши, пішла братва в танець. Інструктор булавний Венгжин аж шаблю жбурнув у кут, щоб із В. Руденком гопака піти. А Стефуньо Терлецький і всі ми приятелі його, нетерпеливилися:

—Стефку! та вже ходім, бо ж нас чекають із свяченим!..

—Ta потерпи! Нехай Фещура вирве, тоді йдемо,—прошепотів Стефко, додаючи: Думаєш, голопетнику, що лише ти запрошений на свячене?..

На дворі ж була така погода, що оте небо й

весняні подихи просторів так вялили серце молоде, що треба було вояцького зусилля, щоб опануватись.

—Стефку! Ти лиш пожди, як Фещур, замість попрощатись, у танець піде!..

Таке мамрив В. Солодкий, а Стефко Терлецький міряв його поблажливим оком.

На цей гамір, співи, танці увійшов до залі вояк і, пошукавши очима, підійшов до отам. Фещура та вручив йому листа. Якось відрухово гамір втих. Отаман Фещур перебіг листа очима, хвилинку подумав і в ту ж мить:

—Панове! На жаль, військові події не знають ніяких свят—строге поготівля, спакуватись і, з наплечниками, готові до вимаршу, на площі “в кізли кріс,” ждати дальших наказів. Поза казарми не вільно виходити.

Цей наказ був, як зимна вода на розпалені голови молодих старшин і кандидатів на старшин; весна свій запах втеряла, небеса своє сяйво приглушили.

Всі ми розходились до своїх кімнат, а Юзко Типкевич на весь коридор:

—Ну, а що ж буде з “симпатіями,” що ждуть... із священим?..

Молодість реготом відповіла на цю заввагу. Але Стефко не втерпів і:

—Що ти, бездушний мамуте, розумієш?..

На це залунало ще більшим сміхом, але Юзка чорні очі блиснули злосливим сміхом, він біз знав, що добре трапив своєю заввагою.

За десять хвилин ми стояли на майдані ка-

зарми при “в кізли кріс” і тужно споглядали на браму казарми, що вела до міста й ловили гомони вулиці, кожен вистріл із великовного ключа, прикро відгомонював у серці.

Простояли ми так до вечора. Одержали ми ще й додаткові харчі, повечеряли.

Засумувала й природа з нами: хмари вкрили небо, вийнуло весняним холодом, став і сніг із дощем падати. А пізним смерком уся наша школа, що не пішла на відпустку, щоб гідно Великденъ відсвяткувати, молодими і стрункими чвірками маршувала в напрямку залізничної стації Золочів. А щойно в поїзді, за Тернополем у Богданівці, відкрили нам напрям і ціль їзди: большевики, на сам Великденъ, зайняли несподіваним нападом Підволочиська—треба большевиків викинути за Збруч.

Уночі, пізно, в ту густу й непроглядну, мокру й холодну темряву, ми увійшли до міста Підволочиськ. Одна частина нашої школи обсадила —разом із відділом пор. Дмитра Кvasниці—стацію Підволочиська, а друга частина пішла в напрямку с. Мислова.

До ранку, Світлого Понеділка, большевики були викинені за Збруч.

А жаль у серці, що ми не пішли тоді на свячене, лишився лише в листах—симпатій до нас і наших симпатій!..

Невинна інсубординація

...У важкім і завзятім бої здобули ми Березовицю Велику. Було це либо 10 або 11 червня 1919. Згинуло там декількох стрільців нашого, тоді V, Куреня, X Бригади. З моєї чети впало двох стрільців. По кривавій Березовиці Вел., Тернопіль прийшов нам легко, без ніяких жертв. Із Тернополя ми гналися даліше за Поляками, що панічно втікали, лишаючи за собою гармати, кулемети, масами набоїв, а то й конфедератки, що валялись по ровах.

Хилилось сонце за ліси, як ми входили в якесь затишне, усе в садах і зелені, подільське село. Сонце якось так радісно сипало золотом, що, здавалось, аж переливалось у душі, в серці молодому. І гнав вітер—городами, вулицями; гонив білими, мов сільські верети, хмарами по небу. Зайшло сонце за ліси, а ми розквартирувались у селі.

—А ти, друже,—говорив до мене мяко, але рішуче мій курінний Михайло Дацків,—підеш на заставу.

І витягнув мапу, показав мені, в якому місці має стояти моя застава: було це серед лісу, по якому ще вешталися переполошені останки розбитків польської армії.

Зібравши моїх хлопців і взявши з собою

польовий телефон, я подався на місце застави.

Над лісом палає іще відгомін сонця. Ознака — зимна ніч. Пригадую собі — мав я широкий військовий плащ, на рамені добрий кріс “штуць,” в руках палку, а в наплечнику одна пара білизни й набої та повно книжок.

Зайшли ми на місце. В лісі сутінки вже снували якусь тоді добру, солодку тугу. Там, де я мав тримати цю заставу, було це місце серед лісу, куди проходило декілька лісових ліній-доріг. І гущавина. Ми розташувались за гущавиною, зараз при розгалуженні доріг. Навязав я звязок із іншими стежами, інших куренів, на право, на ліво. Були вони від нас доволі віддалені. І, розставивши стійки, давши їм вказівки, ми посадили на суху серед лісу траву. Спорудили й телефонічний звязок із курінним штабом. Слухавка одна в мене на вусі, друга в телефоніста.

— Гальо! “Діброва”! — кличуть мене.

— Тут “Діброва”! Хто говорить? — відповідаю і питаю.

— Тут “Плай.” Слухай, друже, уважай, бо ніч темна і, як видно, буде холодна. Однаке, сидіть спокійно, ніякої ватри не кладіть, бо там можуть крутиться Поляки.

Смерклось, потемніло, потемрявіло. Час до часу верхами лісу шугляв вітер. З-поміж віття цікаво і збиточно зазирали зорі. Ми сиділи і стиха щось оповідали собі. Звязок від кулемета до кулемета й до інших застав ішов щоразу. Інші застави висилали звязкових до мене. А

ніч глуха, глибшала, а з нею приходив холод; всі ми були легко одягнені, а були між нами й такі, що її плаща не мали.

Моїм заступником був Степан Опришко, учень перемиської української гімназії, уже по матурі. Малого росту, непоказний, блідавий на лиці, русавий волос. Де він сьогодні, який він сьогодні, що з ним? Тоді був це тихий, чесний, обов'язковий, мовчаливий вояк. Він ніколи не то що відворкував, коли на нього було накладати якийсь обов'язок, а виконував наказ точно, радий, що його вибирають до даного завдання. Це був той сірий, скромний, повен обов'язковості і посвяти вояк, на якому спирається кожна армія, зокрема—на фронті.

От-так, куняємо всі в тому холоді, а довкола нас крадьки ходить сон і за повіки ловить. Врешті, Опришко й каже:

—Знаєте що, пане хорунжий? Я вже буду уважати, а ви переспітесь, хоч трохи. По цілоденному марші, а тепер у цьому холоді, втома таки добре дошкулює. Передрімайтесь! Ляхи тепер у такому стані, що їм і на гадку не приходить пхатися до нас.

—Рада твоя, Степане,—кажу,—не погана. Добре, я так на пів годинки передрімаюсь, але ти вже будь дуже сторожкий і звязкових висилай.

Заложив я собі на вухо одну слухавку, а другу дав телефоністові, скулився я в три погибелі під грубий конар дерева, щоб захищав мене від вітру, натягнув я на себе мою мантелину

і в ту ж мить захріп. Був би я спав може й до ранку, бо Опришко не думав моого сну переривати, але раптове дзижчиня апарату й крик у вусі:

—Гальо “Діброва”! “Діброва”! —прокинуло мене, як ошаращеного. І бачу—згідне з наказом—неймовірне! На чотири метри вгору весело і молодечно палає ватра. У яскраво-червонавім сяйві, що криком бє у мої заспані очі, бачу моїх стрільців, що сидять і гріються. Телефоніст, у ту хвилину, коли я прокинувся, передавав слухавку й трубку Опришкові. Близькавично вириваю з рук Опришка трубку і:

—Тут “Діброва”!

—Кличе “Плай”! Слухай, це в тебе горить ватра?

—У мене? Ватра? Та що це ви пане курінний?—тихо й поважно відповідаю, кидаючи прелютим оком по Опришкові, що спантеличено глядить на мене. До трубки говорю півголосом не з обережності перед ворогом, але, щоб мої стрільці не чули цього конструктивного прикладу брехні.

—А далеко від тебе той вогонь, і що це власне є?

—Вогонь у напрямку ворога, перед нами. Висилаю туди стежку.

—Стежі не висилай, бо вас там за-мало починати якусь перестрілку, а постав напереді скріплену стійку.

—Слухаю! Наказ зараз виконаю!

—Та чи ти не здурів, Степане? Та ж можуть

нас Поляки оточити!—висипався я на Опришка.

—Ні, пане хорунжий!—преспокійно відповідає він.—Це вже добра година, як ватра горить. І вам було тепло спати, а нам тепло сидіти. Була тут наша кіннота-стежка, що вернулась із розвідки від ворога: яких добрих десять кільометрів перед нами й слух пропав по Поляках. То ми й розложили вогонь. А кіннотники принесли оце хліба, масла, ми разом з'ли, ще й для вас ось тут є. Кіннотники подались із звідомленням до штабу нашої бригади.

По такій тираді я утихомирився. А ватра горіла передімною, приємно жахтіло теплом по обличчі. Передумавши, я передав звідомлення кіннотників до штабу куреня.

Незабаром дихнув перший ранній легіт і став стягати зі сходу перші серпанки ночі. Зблідлій погасли зорі. А коли сонце, позіхнувші, простягнулось по верхівях лісу, по далеких просторах синяви, тоді я зібрав хлопців і подались у напрямку села, в якому стояв курінь. Хлопці співали пісень і приговорювали до ще заспаних дівчат, що йшли в поле.

А про інсубординацію ніхто ніколи вже не згадував. Щойно, в Україні, після бою за Котельню, коли мої хлопці гарно списалися, я таки не міг довше носити тієї прикрої, хоч і невинної інсубординації, та й признався курінному.

—Маєш щастя!—сказав на це курінний коротко і значуче.

“Через Київ на Львів”

Друзям Групи Схід, X Бригада УГА—
присвячую.

Сонце до заходу йде. Здоровим і дужим простором палають, золотистими збіжжями в сонці хвилюють поля. По снажно-блакитньому небі поволі пливуть білі, легко карміном забарвлені хмари. На узгірї, серед піль, стоїть білий хрест, а біля нього стежка вояків Української Галицької Армії. У далечині—зелень, а в ній тихо потапає галицьке село Шидлівці, і ясніє спокійне плесо річки Збруч, через яку на лівий берег переходят частини УГАрмії.

Ось, це чудова картина сопутника з Великого Шляху Івася Кучмака, на яку я й дивлюсь оце: вона й спонукала мене накреслити цей короткий спогад із 1919 року.

**

Було літо, добре літо, наше літо. Дні такі просторі і ясні, такі палкі і безмежні, як любов Бога до людей. А ночі—о, вже як роси перепілкою стелились по тій нашій землиці, то небо з своїми зорями припадало до нас і милувало нас своєю життєдайною прохолодою, у якій зорі джуркальцями грали.

А в нашому краї було велике свято: воля, незалежна Україна. Ми ж, сини її, бились за неї, боронили її. Бились за Львів, а потім—Чортківський Пролом і знову оfenзива на Львів.

А було це все в незабутнім 1919 році.

**
*

Застава стоїть біля могили о. Маркіяна Шашкевича. З могили—вид аж до Львова.

У стіп могили—Білий Камінь, с. Підлісся з дубом о. Маркіяна на приходстві, а он, недалеко й с. Белзець.

—Гальо, “Гаврило”! З Красного, зо стації, виїхала польська панцерка. Посувається поволі. Знаходиться докладно на такій то віддалі.

—Не псуйте до решти моїх нервів. Я бачу панцерку! Якою бідою буду стріляти, як я маю шрапнелів та гранатів лише на останню... розпач?—люто прощідив у телефоні поручник Іван Балешта, командант батерії.

—Що-що каже?—спитав мене підхор. Степан Опришко, зауваживши мій скривлений усміх.

—Історія перед нами!..

—Умгу!—мугикнув підхорунжий.

А смерком того ж дня наш V Курінь сот. Михайла Дацкова вже був у селі Підлісся, Белзець. На березі річки Буга курінний зібрав старшин і дав нам останні боєві накази, як тоді казали: диспозиції—бути готовими на боєвих становищах, на світанку йдемо далі в наступ.

Сотні стали на становищах, вкопались. Хорунжий Володимир Мосяк і я зайняли дещо піднесену височину й, тішучись добрим дострілом, установили наші кулемети.

Була досконала тиша. Але, ота небесна глибінь із зорями не приносила нам, як звичайно в таку ніч, радости. Зорці вартували, деякі стрільці дрімали таки на становищах; дрімали й кулеметники-машиністи, поклавши голову на кулемета. Поручник Лянг, Жид, сидячи під столою, оповідав свої шкільні пригоди.

Врешті, блиск—один, другий, третій осяяв нічні челюсті. На наш відтинок упали польські гарматні стрільна. Стали густіше падати. Біля години одинадцятої ночі зчинилось суще пекло. З ріжної сили розривів польських стрілень приходимо до висновку, що стрільна є усяких калібрів.

—Буде польський наступ. Усе вимели з своїх магазинів, щоб нас засипати стрільнами,—заворкотів Мосяк.

В нас є поранені і вбиті. Їх наші “лапайдухи” забирають. Іще перед світанком із польських становищ понеслися переклики, гомін. Поляки почали наступ. Закипіло. Наші стрільці в запалі походу від 8-го червня з-під Чорткова, тримаються непохитно й певно, бо ж нам належиться першенство наступу. Наші гармати майже мовчать, лише кріси й кулемети грають. А коли перші проміння послались на землю, тоді ми побачили перед нами сині однострої “галлєрчикуф,” що пустила їх свободолюбна

Франція на... большевиків. Ішли розстрільна за розстрільною, а наші кулемети били до червоності цівок. Наш горбок був неприступний.

Несподівано, хорун. В. Мосяк прискочив до мене при кулеметі й, ухопивши за рамя, крикнув:

—Ми оточені...

Стріляючи до знаменитої цілі, як “на долоні,” ми й не спостереглись, що Поляки зайдли нам з-права від Білого Каменя. Зчинилася метушня. Сміливіші кинулись у рукопашний бій. Кулеметники з вантажем стали відступати за село, а наші селяни показували стежки через городи. За селом, над Бугом, наш курінний коротесенько повідомив нас про положення, і виявилось, що Поляки, прорвавшись через Білий Камінь і Почапи, оточили наш курінь. Курінний твердим вояцьким тоном приказав:

—Хильцем, поміж збіжжя, через дорогу на онтой горб і там просто на Сасів, що за тим горбом!..

Курінь із матні вирвався. Але після цього бою III і V курені злучили в один—III курінь, а нашим курінним лишився М. Дацків.

**
*

Наступи нововиражених, відпочитих частин війська Ю. Галлера спричинили повний відступ наших—втомлених, погано виражених, без амуніції—військ за Збруч.

В липні 16 і 17 наша армія перейшла на східний берег Збруча.

Як завжди в те літо заходило сонце гомінно і палко. Ми стояли на узгірях села Шидловець на лівому березі річки і тужно та й з болем споглядали на захід. Ніби й не було ж чого сумувати, ми ж ступили на нашу рідну землю. Так, але в програнім бою ми лишали Галичину Полякам. Тому—боліло нас серце, тому—й понеслося по Україні:

Ой, та й зажурились
Стрільці Січовій...

Не було б того смутку, ані тієї пісні, якби ми були пішли на схід, за Збруч, без програно^{го} бою...

**
*

Переспали ми ніч на узгірях зазбручанського села Шидлівці. А ранком, із сходом сонця, з вологістю рос, зо співами жайворонків пішов курінь за куренем проміж багаті лани стиглої пшениці, що хвилювали разом із нашим серцем. У просторах томоніла пісня, забувалось горе. Майстерно кинене гасло “Через Київ на Львів” оживляло надії. І ми, замість—послухавши розважніших—іти на Одесу й хоч віконце відчинити до світу та й з тим світом звязок мати, пішли українськими мрійно-романтичними шляхами на Київ.

І почався замкнений чотирокутник смерти...

**
*

Через Нову Ушицю, Дунаївці пройшовши, ми все більше вглиблювались серцем і душою у

наші рідні простори. Поділля огортало нас своїми чарівними узгірями, вологими гаями, веселими й розлогими балками.

На довший постій станув наш курінь у селі Стара Гута. За, майже, дев'ять місяців безперервних боїв наша Українська Галицька Армія була на відпочинку. Поки наладнювалось постачання армії, стрільці—та й деякі старшини—помагали селянам у жнивах у полі, а за те харчувались,—попри вбогу сотенну кухню,—по квартирях, тобто—в селян. Їли ми всі страву недосолену, а то й зовсім без солі, якої в цій смузі краю не доставало. А це до прикорости давалось взнаки.

Та, по яких, мабуть, десяти днях відпочинку, наша X Бригада рушила далі на схід. По двох днях маршу ми дійшли до села Медвеже Ушко. Тут ми, нарешті, “зафасували” добрий селянський хліб, на який, бодай у нашій бригаді, було досі круто.

З Медвежого Ушка ми, в боєвім поготівлю, рушили в напрямку Винниці. У бою за Винницю наша бригада взяла участь.

Це був наш перший, великий бій проти більшевиків на землях східної України.

Нема часу цяцькатись!

В роки 1919 і 1920 дні й хвилини великі сплітались з жахливою дійсністю. Та—були ми молоді й ущерть наснажені спрагою до геройських пригод із любови до своєї землі—до України.

**
**

5 січня 1920 року. Ранком наша X Бригада УГА вирушила з містечка Тиврова в напрямку Рахнів. Курінь за куренем, сотня за сотнею поволі посувалась широкими балками розлогим українським шляхом. А липкий чорнозем чіплявся до підошв вояків, вичерпаніх постійними бойовими походами, виснажених тифом. Курені, сотні були гірше, як іздесятковані. Ця армія, як у міху завязана ворогами, на сході, на заході, на півдні, на півночі зводила важкі бої за своє існування.

Але молодість перемагала. Тут, то там вибухали сміхи, переклики, жарти й усе це лунало під сірими, важкими хмарами, що, звисаючи, до душі й серця сягали.

В Лісових Рахнах ми зупинились. Дістаю наказ: крім моїх обовязків, маю виконувати ще й обовязки за четаря Лисого—начальника старшинської харчівні штабу X Бригади; він зане-

дужав на сипний тиф і його залишили в лічниці у Тиврові.

Стало сутеніти. Повіяв морозний вітер—і вози нашої валки проїжджали по грудді, як по граніті.

А з приходом вечора відчув я, що й у мене гарячка. Ясно—тиф. Говорилося тоді, що єдиний лік на тиф, це—горілка. Принесли мені цього ліку, самогонки.

Ранком 6 січня, прокинувшись, я відчув іще більшу гарячку, ніж попереднього дня—лік не поміг! Проте, я встав, дещо насилу зів та й, виконавши мої обовязки, пішов до старшинської харчівні, яка містилася в домі священика. Кухар, Івась Заверуха, сказав мені, чого йому ще треба до святої вечері, показав те, що вже напік і наварив. Все я вислухав, на все подивився, але якось дуже бездушно.

Вийшовши з харчівні, зустрів я нашого начальника штабу, сотн. Мариновича.

—Чи не хворий ти?—спитався він.

—Вже!—відповів я.

—Святочна вечеря буде?

—Все готове.

—Тільки чи дадуть нам цю вечерю зісти?— промимрив шеф штабу й пішов далі, а я й не питався за виясненням: ледве волік ноги за собою.

Зовсім звечоріло. Зорі по небу мороз кресали. По людських хатах господарі вже при вечері сиділи. Дітвора по дідуху качалась; дівчата тарахкали ложками й встремляли їх

за перевесло діда, що на покутті пишався. Дене-де нісся гомін колядок. Над селом, як і над усією нашою землею, лежала змора тифу й боротьби лицарів абсурду.

Зненацька заметушилися вістуни: негайний вимарш у напрямі м. Шпиків. Спакувавши всю похідну канцелярію на бричку, швидко пішов я ще до старшинської харчівні, якої я ще не встиг передати комусь із здорових старшин штабу бригади. Второпний кухар уже кінчив “евакуацію” кухні й харчів—до одної скрині зіпхав: вареники,—капустяні, картопляні, маковяні,—що пригрівали паучу, вже готову, зварену й охолоджену рибу, пампухи затикиали всі вільні кути скрині, зверху горіховий і кавовий торти загрожували звалитись на вареники, а над усім володіла гідна макітра з кутею.

—Пане хорунжий! нема часу цяцькатись!— відрізав мені Івась Заверуха просто й переконливо на мою заввагу, що це все в дорозі вимішається.

І все те на віз та й гайда на м. Шпиків.

Накинувши на себе ще якийсь широкий, старий плащ, я сів біля візника. Валка рушила. Якось нудно та й небезнадійно воліклисъ оті наші обози. Ми, тифозники, занурилися кожен у собі й у гарячковому маячинні линули до теплої хати.

По яких двох годинах наша валка для відпочинку коней зупинилась на півгодини в селі Стоянах. У селі була тиша. Лише в обложених загатою хатах, як увуликах, гомоніли люди.

За півгодини ми рушили далі.

Скрипіли й гуркотіли вози. Важко дихали, аж зідхали, виснажені, виголоднілі, спаршивілі коні. Стогнали й маячіли тифозники, старшини і стрільці, трохи не на кожному возі по два, по три.

Хоч зорі іскрились, аж промовляли, ніч була глуха й понура!..

Напевне, ѿ тоді були щасливіші народи, що співали:

Слава в вишніх Богу і на землі мир, во чловіціх благоволеніє!..

Темними мазками...

...А хто чинить правду, йде до світла,
щоб виявились його діла, бо зроблені во-
ни в Бозі (Іван 3:17-23).

Густі тумани вкривають землю. Останній лист із осінньою мжичкою падає до долу. В просторах України глухо і сіро, лише чути, як кров іскапує...

Біля Дащева, Кальника, Кропивної Горішної й Долішної, Ометинець, Красного глухо бують гармати отам. Кирила Карася, кулемети сотника Дмитра Кvasниці торкотять і кіннота отам. Шепаровича атакує.

Бої ідуть——іти мусять: бо з України Москвина лупія треба гнати. Але ряди куренів стають рідшими: страшний сипний тиф на свої покоси їх кладе.

Упав сніг. Завіяла хуга.

В селі Пятничанах, біля Винниці, щоденно, перед вечором, іде священик головною вулицею, від одного кінця села до другого, співає паастасні ірмоси, а з хат, по черзі, виносять трупи тифозників, кладуть на сани, черга яких росте, й везуть цих вояків Української Армії, та й селян, на цвинтар до спільної братньої могили.

Всі лічниці, школи, казарми, сільські хати повні хворих: сипний тиф має жниво.

Старшини й стрільці виснажені безнастанними боями на польському фронті, на московському фронті—безмінно в боях. Холодні дощі, сніги, брак одежі, обуви, харчів, ліків. Стиснені в чотирокутнику смерти. Бевін, від англійської демократії, помагає большевикам. Демократія усього заходу захищується перемогами Леніна й Троцького. Все це, хвилинами, кидає нас у темряву безвихідності.

Посуваються тіні вояків. Тягнуть за собою втомлені ноги по липкому черноземі України; куляться, корчаться, балуючи в заметіллі снігами. Гріємся при подихах змарнілих і спаршивілих коней від гармат, від обозів.

Селами, хуторами проходять гурти вояків—пішки, на возах, верхи. Вони лихо вдягнені, ноги замотані в соломяні віхті. Але ці вояки, під командою ген. М. О. Павленка йдуть, продираються у запілля Москвина, й творять ядра, вогнища повстання проти большевиків, творять перший Зимовий Похід 1919-20 р.

В м. Шпикові в гаражі, неопаленому, на голій соломі лежать, на землі, вояки, тифозники: один при одному, дружно, тісно, щоб останками тепла свого виснаженого тіла поділитись; навіть із трупами друзів з Великого Шляху, які лежать тут поруч, із живими, поділитись іще останнім теплом.

Переходимо село Стояні. Свят-Вечірня зірка аж тремтить, сяючи, до нас прихилитись хоче!

Короткий постій таки на вулиці. Виходить із хати господар:

—Христос народився! До святої вечері сядьте з нами!..

Декількох нас заходить у теплу хату—дід, дідух, на столі сіно, горить свічка. Дещо, з свят-вечірних страв беремо до уст. Гарячка смак убила, розпаленими очима дякуємо хозяїнові за його добре серце.

У селі Вовчинець, біля Бердичева, в кожній сільській хаті тифозник лежить—як не вояк, то господарі чи діти їх. Вулицею волічеться, ледве дух ізводить, стрілець, тифозник; шукає кутка, хоч би й під лавою, щоб голову схилити, бо гарячка вже дожирає його. В ніякій хаті не знаходить він кутка для себе, всюди—зайнято. І, біля однієї хати, приступив до плота, з рамя кріс осунувся, стрілець важко перехилився через пліт і глухо зойкнув. Так і застиг на плоті.

Темна, густа розпухою ніч. Сніг і дощ зимою шаргою отулюють покулені, сперті одна на одну постаті на возах: поручник Василь Костюк везе з м. Шпикова до м. Тульчина вояків до лічниці. Усі всуміш—і старшини, і підстаршини, і стрільці — ось тут, на возах судорожно корчаться з холоду, в гарячці, непритомні. Полями стогін несеться. Хтось, сильніший, благає:

—Пане поручнику! Хоч на хвилину до теплої хати!..

Хвилі снігу з дощем заглушують благання. З непроглядної, липкої темряви несеться лай

собаки. Костюк зупиняє похід. Наслухує. Лай собаки несеться з-права.

—Хлопці! Будемо зараз в хаті!..

Прибули в село. Розташувались у першій крайній хаті: на постелі, на лавках, на долівці. Я пхаюся під лаву, наплечник—у якому є “скарб” цукор—під голову кладу. На печі ж, господарі, чоловік і жінка, хворі на тиф. Костюк із іншими возами розташувався в сусідних хатах.

Всі лежать—щасливі, що в хаті, що сніг і дощ не бують по змушенілому, змоченому тілі. Хтось просить:

—Один лик чаю!.. Дайте чаю!..

Жінка злазить із печі, ледве дихає, робить чай. Усі хлепнули по разу. Втихомирились і поснули глибоким, страшним, тифозним сном.

А на дворі—хуга товчеться по шибках вікна. Чути зойк, стогін, неначе благання. Дехто, крізь сон, чує цей зойк із надвору, але тифозний сон, у теплій і задушній хаті,—сон страшний і безпритомний.

З печі господар слабим, горячковим голосом:

—Ви забули вашого товариша, він там умирає!..

Уночі, злазючи з воза, кожен іще у своїх силах, у темряві не зауважили, що лишили ми на возі приятеля, який уже не мав сили сам встати.

А ранком, хворі знову зайняли місця на возах. Кожен хотів уже положитись, покласти голову на помісницю. І сварились за місце: бо ж один

уже з-нас помер, то повинно бути більше місця...

В Тульчині. Колишня палата графа Потоцького, пізніше—казарми Суворова, була лічницею для тифозних. Усі кімнати—повні хворих. Обслуги—майже ніякої. Лікарі—двох, із ніг валяться. І ті воші—міліарди їх. Один із лікарів каже:

—На цих сінниках, що ви на них тепер поклалися, лежали большевики-москалі. Вони й воші залишили...

Приятель хорунж. Ф. Качалуба докінчує:

—Так, так! Від Богдана Хмельницького вкрили Україну московські воші!..

І нахилившись до мене, що по тифозній кризі був я приглух, голосно репетує до вуха:

—Михайлі! Ти, слава Богу, по кризі! Вставай, або хоч рухайся, бо загризуть тебе оті воші!..

Щоденно фіра за фірою їде з казарм Суворова в сторону цвинтаря у Тульчині: друзів із Великого Шляху везуть до братньої, дружньої могили!..

Простіть мені, дорогі читачі, за цю Рембрандтівську темряву нашої визвольної історії. Але в цій же непроглядній, трагічній темряві жевріє мазок світла: для ідеї визволення Батьківщини були всі ті страждання.

Юди наших днів

Вперше побачив я його у старшинській школі у Золочеві, в Галичині, в місяці березні 1919 р. В одній з кімнат казарми жили ми— Василь Солодкий, Юзко Типкевич, я і ще двох. А в сусідній кімнаті, між іншими товаришами по школі, жив він—Володимир Хімяк. Був він у наших роках, вище середнього росту, худощавий, дещо похилій, худе й продовгувате обличчя, немов липке, а в ньому малі, чорні, непривітно рухливі очі, стиснені уста, які, коли він говорив, неначе корчились і шнурувались, гострий ніс.

На військові вправи до полудня—він ходив. На виклади, в школі, пополудні—він ходив. У вільних від військових зайняття годинах, коли ми—Степан Терлецький, Василь Солодкий, Юзко Типкевич, Іван Ханик, Степан Опришко, Василь Руденко, Михайло Ткаченко, я й інші співдрузі—робили пробу хору, то приготовлювали “Повернувся із Сибіру,” драму Яновської, в якій я, режисеруючи, грав ролью—Степана,—він, В. Хімяк, завжди кружляв довкола нас, сторонив, приглядаючись. Коли, в цей революційний і неспокійний час, уночі була тривога і ми, зберігаючитишу і спокій, на приказ нашого команданта старшинської

школи отамана Фещура, йшли в місто на стежі, тоді В. Хімяк завжди був хворий. При цій хворобі був він неспокійний і блідий.

Дивне, ѿт тоді для нас незрозуміле, було почуття до нього: ми чомусь не любили його. При забаві “прочухана,” яку ми тільки тому й починали, щоб його до неї втягнути,—швидко відкривали його їдкий удар. А коли він клався на биття, тоді вже били його до втоми наших рук, бо він, Хімяк, ніяк не міг відгадати—хто вдарив його?—Він не любив нас, ми не любили його. Хоч до цього явної причини не було, крім психольогічних передумов.

Прийшов квітень 1919. Одна половина старшинської школи була на велиcodній відпустці, а друга половина була лишилась у казармах на місці. На сам Великден, 20 квітня, по Службі Божій, під час кущання свяченого, ненадійна тривога. Наказ: суворе поготівля, в “кізли кріс” на подвір'ю казарм, ждати на дальші накази. А ввечорі пізно, коли сніг із дощем покривав землю, ішли ми, співаючи ѿ місячи зимне болото вулиць, на залізничну стацію Золочева. Перед північчю наш поїзд рушив у напрямку Підволочиськ, які несподівано були зайняли большевики, ѿ треба було їх відбити (що наша школа разом із іншими частинами виконала, викинувши большевиків за Збруч, на східній беріг). На цьому фронті ми ѿстались. Хімяка між нами не було, бо він був поїхав на відпустку. І я в нашій армії більше його не зустрічав, хоч це не виключає, що він міг бути в їх рядах.

Минули роки 1919-1923. Минули табори полонених, інтернованих, конфінованих. Забуваються і прізвища товаришів по зброї, хоч при припадковій зустрічі не забувались обличчя цих товаришів із Великого Шляху. Явна бо-

ротьба на фронті втихла, але ожила боротьба тиха, підпільна. Нам, воякам Української Армії, а зокрема Українським Січовим Стрільцям, важко було зрозуміти, а ще важче погодитись, щоб по сьоми роках боротьби на полях бою не добитись ніяких наших національних прав на життя.

Якось при кінці 1923 року на вулиці м. Станиславова здибаю одного з приятелів з старшинської школи в Золочеві. Прізвище його забув я, але ім'я не затерлось у памяті.

—Михайле!—зустрічаю його з окликом.

—О, дай Боже витримати!—відповідає й він радісно, але, як завжди в нього, стримано й розважно.

Йдучи, розмовляли ми на теми: що тепер робиш, як поживаєш. Врешті, з прикрістю для себе й для приятеля, спитав я:

—Не гнівайся, але забув я твоє прізвище!

—Зовсім до речі! Василик називаюсь!—Задоволено усміхаючись, представився.

Ще дещо поговорили ми й розійшлися.

Наступного дня, ранком, на вулиці Голуховського, несподівано виринув передімною Володимир Хімяк. Як колись у старшинській школі, так і—майже по пяти роках—на вулиці наша зустріч була роблено щира.

—Дуже мило стрінути тебе, Михайле,—з їдкою радістю промовив він, всуваючи руку.

—О, а ти що тут робиш?—зовсім негостинно запитався я його, беручи його руку.

— Та я так... в купецьких справах,—відповів він.

Ішли ми поруч і байдужим тоном розмови нарікали на “ці часи повоєнні.” Майже цим же непомітним тоном Хімяк спитався:

— А що робить Вербицький?

Я стягнув чоло, похилив голову, понурив очі до землі і, шукаючи в памяті, протяжно повторив:

— Вербицький!

— Так, Вербицький! З яким учора ти йшов цією ж вулицею.

В млі ока, не підносючи голови й не змінюючи тону розмови, зрозумівши все, говорив я далі:

— Що робить? Бачиш, кожен із нас у цей скрутний час шукає способів, щоб якось прожити. Промишляє якось і він.

Провів мене Хімяк до ч. 20 вул. Голуховського. Ми ще говорили про одне, то про друге, але наша розмова рвалася. Ми розпрощалися з тим, що ще побачимось, бо він... лишається у Станиславові ще декілька днів.

Того ж дня побачився я з Михайлом “Василиком.” Сказав я йому:

— Що ти Вербицький, то я забув, бо мені й неважне як ти звешся, а важне, що я з тобою здібався. Але, що ти “Василик,” то Хімяк того не знає, хоч для нього це дуже важне й він повинен знати, що ти вже не є Вербицький!..

— Хімяк вже є тут?—прожогом і з твер-

дістю, дещо заскочений, запитав мене Михайло.

—Кажу ж тобі!..

—Добре, що ти мені сказав це.—По хвилині докинув:

—Виведу і його...

Ще проминуло декілька років і “Владислав” Хімяк виступав на політичних процесах польської влади проти наших підпільників у Львові, як свідок прокуратора: уже явно працював і виступав, як поліційний цуцик.

Прийшов фатальний 1939 рік, осінь.

У вересні 22 дня Москва раділа, що корінні західні українські землі... включено в Советський Союз.

Владислав Хімяк, і такі як і він, віддав іще останню прислугу українському народові: всі списки, реєstri, картотеки Українців тих, якими цікавилася, за якими слідкувала, яких передслідувала Польща,—передав новому “панові” українських земель Галичини—московському енкаведе.

Казав мені один приятель, який цими справами цікавився, що й Владислав Хімяк закінчив уже своє юдине життя у московських лабетах.

Та—не важне це.

А ось, що важне:

Володимир Хімяк був Владиславом у нашім державнім організмі вже в 1919 році?!

Юда і холуй родиться і жити мусить. Але здоровий організм народу мусить вичувати його приявність...

Останній відгомін...

Якось у м. Регенсбурзі, 29 жовтня 1948 р., Евген Маланюк до мене сказав:

— Безгомонно і глухо у 25-ті роковини появи нашої “Озимини.” Ти б, Михайле, бодай короткий спогад написав про ті роки повні снаги, віри, приязни, братньої любові й пошани!

— Що довкола “Веселки,” “Озимини” глухо, це ти, Евгене, правду кажеш. Але ж чи випадає мені писати ці спогади з минулого літературного життя, у якому брав я живу участь? — посумнівався я.

— Я ж і кажу: спогад! — натиснув Евген Маланюк, повертаючи до мене свої живі, бистрі й мудрі очі. — Хіба ж спогаду ніхто не візьме за нашу “саморекляму.” А для історії ті роки треба бодай пригадати! — суворим тоном закінчив приятель.

Сьогодні, роздумуючи над цією розмовою, виходить іще таке: основні студії, огляди, нариси тощо обіцяли у 25-ті роковини “Веселки,” “Озимини” написати Ігор Антонич, Мольо Голубець, Василь Сімович, Осип Боднарович, Володимир Дзесь, — але всі вони, не написавши, відійшли у вічність!

І в одну снажну днину Лонг Айлендського

літа, коли пахнуть цвіти, непорушно мліють у спеці японські "ясені," горячою гіркотою сповняють повітря букшпани, коли міліонним ритмом бе море об береги й, колихаючи, плюскоче мої думи про минуле, коли тиша душі знесла очі до неба і співом птаства молиться Богу,—ось у таку днину вертаюся у ті вже й не такі для людини близькі 1920-1925 роки! Воно правда, спогад про ті часи сьогодні—на європейському тлі нашої скитальщини, 1945-1949, років гамору, самореклями, дивних ювілейів, кадила й взаїмопоклонства, "великої" літератури, бумерангів, камбрбумів,—цей спогад буде й останеться дивним, самотнім островом серед бурхливого моря тієї зарозумілої, крикливої літератури—та й політики!—тих же 1945-1949 років скитальщини.

Ото ж, уже в армії Української Народньої Республіки, у боєвих перервах чи в переходах частини на інші боєві відтинки фронту, зустрічались ми, письменники, й постійно своє думали: заложити літературно-мистецький журнал. Але все це оставало добрим бажанням, бо рухливість фронту і фронтових дій не дозволяли здійснити цього задуму. Врешті, прийшов останній фронтовий бій армії УНР 21 листопада 1920, і наша армія опинилася у польських таборах інтернованих.

I, чого ми й не сподівалися, у таборах люди пера стали зближатись до себе, гуртуватись, організуватись. Вже в Пикуличах, біля Перешибля, в осідку Запорозької Дивізії, що місти-

лা�сія в тих понурих казармах кінноти, почалися—на прічах—перші наради літератів і мистців у справі—оснувати журнал. При штабі нашої Дивізії, зреорганізувавшись, починає діяти культурно-Освітній Відділ, на чолі якого,—на місце поруч. Осипа Ока, який лишився при полк. Гулий-Гуленкові на повстанні в Україні,—поставив командант Запор. Дивізії генерал Базільський автора цих рядків. У Відділі, й при ньому, згуртувались, між іншими, бо прізвищ усіх уже не памятаю, такі старшини й козаки: Микола Калинець, людина живої і вдумливої інтелігенції, Микола Лазаренко, Олекса Корнієнко, Михайло Мазепа; з мистців—славний найліпшої мистецької вартості наш імпресіоніст Василь Крижанівський, архітект Арсен Корнійчук, Брас (псевдо) й інші; учителі Степан Шаргун, Гікавий і багато інших, (бо при Відділі була й школа для козаків не- і малограмотних). Праця почалась. Вже в грудні 1920 випустили ми перше число журналу “Запорожець,” на шапірографі, обкладинка роботи А. Корнійчука. В цьому першому числі журналу була література (поезії, нариси, оповідання), статті з мистецтва, фільософії, військовости і хроніка.

Ще живішу діяльність розгорнув наш гурт у таборі у Вадовіцах, куди, десь при кінці січня чи й у лютому 1921, перенесено було Запорозьку Дивізію з Пикулич. У Вадовіцах став ген. Базільський командантом (крім своеї дивізії й полку Чорних Запорожців, званих

“Чорношишниками,” які й були при Запорозькій Дивізії) Київської і III-твої Дивізій, які були в таборі у Вадовіцах. Тим самим діяльність Культ.-Освіт. Відділу з підвідділами, секціями поширилась і поглибилась. Відділ і редакція журналу примістились у обширній кімнаті бараку ч. 17, де й театр був; В. Крижанівський, який зібравши мистців і учнів мистецтва, очолював мистецьку студію, дістав для цієї студії окрему, простору салю; музична секція, якою керував Петро Вержиківський, була також у бараці 17.

Якось у квітні 1921 польська влада “розкрила” мене, як Михайла Осику (псевдонім, під яким я скривався під большевиками в Тульчині, і якого я, за відомом штабу моєї дивізії, уживав, і який, пізніше, став моїм псевдонімом у літературі) та й під конвоєм, негайно, вивезла мене до рідної хати й конфінувала (півтора року). Начальником Культ-Освіт. Відділу в таборі у Вадовіцах став сот. Коршнівський.

Майже рівночасно, таку саму—а то й живішу—діяльність проявив гурт письменників, публіцистів та мистців і музик у Щепйорно-Каліш, у Польщі, де був також табір інтернованих вояків УНР. Набувши друкарську машину, став цей гурт видавати часопис “Козацька Думка.” Там же почав виходити й журнал літератури й мистецтва “Веселка.” І при “Веселці” створився був гурт письменників-мистців слова і форми,—і то нової, в основі змістом

чисто національної. Поза межами більшевії було тоді два літературні осередки—Львів і, в Польщі, Каліш, “Веселківці.” Який із них, тоді в 1921-1924/25 роках був, з літературної площини беручи, сильніший, про те не берусь тут рішати. Біля “Веселки” зорганізувались тоді, м. ін., такі письменники й поети: Евген Маланюк, Юрій Дараган, Борис Гомzin, Федір Крушинський, Данилевський, Михайло Селегій, Коршнівський, Павло Лан, Михайло Осика. До “Веселки” наблизились тоді й у ній співпрацювали з Львівської групи “Льогосу” такі письменники й поети, як: Лімниченко (о. Василь Мельник), Меріям (д-р Григорій Лужницький), Орест Петрійчук (Олександер Мох) і інші.

“Веселківці” мали свій літературний клюб, вони сходилися, обговорювали свою творчість, передискутували її; полемізували на літературні теми на сторінках “Веселки.” Інколи густо летіли шишки на голову М. Осикі за його поетичну форму, а якого завсіди обороняв усно і пером М. Селегій, (що, безвихідно хворий на сухоти, вернувся десь при кінці 1923 до Києва, щоб умерти на рідній землі, де й згас у 1924 р.).

Якось на початку 1923 р. написав до мене М. Селегій, що Евг. Маланюк і він задумують випустити спільну збірку своїх поезій під заголовком “Озимина,” то й мене запрошують до цієї спілки: щоб я, як згідний, негайно прислав два-три десятки своїх поезій. Рахуючи для себе за велику честь бути в цій трійці, я й вислав

кілька десять моїх поезій на руки М. Селегія. У червні 1923, у Каліші, вийшла ця—на яких 100 сторін—збірка “Озимина,” поезій Евгена Маланюка, Михайла Селегія й Михайла Осики. Це була справжня озимина нової форми й сили, зокрема форми бронзи і сталі, сили гніву і любові Евг. Маланюка. Сипнули на цю збірку рецензії, більше чи менше хвалили чи лаяли. Пригадую собі, що найавторитетніший “Літ. Вістник” поставився тоді з повним признанням і реверансом до поезій Евг. Маланюка, з увагою до М. Селегія; а про М. Осику сказав, що його творчість—формою і змістом—це, психольогічно, біль по програній національно-визвольній війні. Це й було найвлучніше схоплення.

Роки минали—життя гнало вперед. Письменники, мистці, які гуртувались біля “Запорожця,” “Запорозької Думки,” “Веселки” й “Озимини” розбрилися, розбилися, шляхом життя ідучи: одні—на лоні Авраама; інші—зламали перо; ще інші—прогули роки романтики, стали, “поважно” думати. Лишилось нас кількох вірних собі могіканів, а між нами, в українській культурі духа, виринають Евген Маланюк, Олександр Мох, Григорій Лужницький.

А в липні 1943 р. у м. Жовкві, біля Львова, в чернечій келії пливуть, як бальзам на душу, добрі спогади про минуле. Й ці спогади, наче розяснюють пізну і сопухом-смерти безборонної людини в лабетах тоталітаристичного хижака—темну ніч. І старий єромонах, якого

знаю з років, коли він був іще молоденьким священиком, а я був хлопям,—промовив:

—Час до часу беру до рук “Озимину” й читаю у ній твою поезійку “На розпутті.” В ту сніговію, хугу, нестерпне зимно—на роздоріжжю, з рознятими до любови раменами стойть хрест, самотний. А на ньому шелестить сухо осіння, зсохла цвітка, що її поклала людина в хвилині свого унебеснення. Знаєш, картина, до якої я часто вертаюся...

Був я зворушений до краю. І в темені—не світилось у келії, щоб світло, продираючись через заслону, не звертало уваги сторожів жорстокої влади—я мовчав...

Це й був останній відгомін “Озимини”...

ФРЕСКОЮ

Псалом мовлю

Пракситель

Літо. Спека.

Спів цикад густо і важко в спеці розстилається. В Аркадії жита половіють і ліниво в просторах хвилюють. Небесна баня ячить із надміру горячі і тиші. Під кипарисом стойть юнак. В усьому його тілі, в руках—гармонія природи. Він підносить праву руку й опирається нею об кипарис. По кипарисі, здолу, поволесеньки, прокволим рухом спеки підлазить ящірка. Зупинилася—юнак і ящірка поринули в собі у мельодії спеки й тиші.

В душі століття пропливають!

Francesco Petrarca

Досконалу форму створив ти, від Данта пішовши,—й усю свою душу вклав ти в ці перші ритми ренесансу. І цю святиню краси й естетики, бридючись поганської млости й розкоші,—інколи й падаючи!—ти, по-божому, приоблечив її знеслою Ляврою.

Твоє життя—ясна, сонцем і душою зогріта туга.

Simone Martini

Раннє-готичні арки базиліки святого Нуждаря в Ассизі відняли в мене душу від тіла.

Стаю перед твоєю святою Клярою. Її очі—ті очі, наче мрія неткненої молодості!—віддали мені думку мою. Я чую, що цим очам уже від першого мазка твого пензля мовлю псалом.

І мовлю його на все мое життя!

Filippo Brunelleschi

Серце, душа і розум сугубно злинули. І зєднавши арками й лініями та просторами сонця, створили твій псалом, що пішов могутнім зриром у століття.

На твою соняшну силу я спираю мою тугу і порошиною гублюсь біля лянтерни на твоїй бані Santa Maria del Fiore.

Andrea Mantegna

Ти пас ягнята за селом, коли побачив тебе старий майстер Скварчіоне як креслиш на піску дитяче надхненні фігури. Перевищивши майстра, приніс ти нове: на малих клаптиках стін і полотен давати безмежжя, як вічність—
lo scorcio.

А в ньому біль.

Де б не зупинилась людина—перед нею у всій своїй величині Pietà.

Donatello

Ні Гаттамелята, ні святий Юрій, ні Давид,—що від Гелляди ти форму для них узяв і свою оновлену Геллядою душу дав їм,—не зворушили мене. Але твоя Мадонна, що непорочною з'явою з білого мармуру виринає, вся споєна

красою і любовю до своєї Дитини на руках—
ось, Вона складками своєї туніки прилягла до
моєї душі.

За тобою, за тими ж Мадоннами, й Мікель-
анджйольо пішов.

Bernardino Luini

...Як хтось думає, що романтизм був лише у
Греції, й лише в першій половині XIX століття
по Христі, той нехай спогляне на Мадонни й
Святі пензля Бернардіна Люїнія. Якби все мое
життя проходило в орбіті цих очей, цих проме-
нистих голівок, цього усміху в кутках уст, то я
напевно співав би пісню: життя—це свята, віч-
на, чиста й незгасна молодість!..

Sebastiano del Piombo

...Здається, що не Рафаель, а ти лишив нам
чорнооку Форнаріну! Та й мстивий же ти,
сирото! Як вона в серці твому оставила пе-
кельний жужіль, то ти ще й нам покинув цей
палкий віддих чорної прірви, з якої ще дише
палом невідомих шалів і зрадливої омані?..

“Sposalizio” di Raffaello Sanzio

Коли хотів я у зболіле серце покласти мирну
благовононь далекого щастя, тоді я йшов перед
цей твір, сідав перед ним, забував за себе
самого—й линув.

Не хвилини—сотні років, ті, що за мною, ті,
що передімною, йшли і минали мене, а я й не
чув їх, не бачив їх,—ні тих знеслих, ні подлих.

А бачив я й чув: херувимську мельодію ліній,
невинну чистоту кольорів, усміх Мадонни, який
мають лише ті істоти, що їх ні пристрасть не
пірве, ні ненависть не сплямить, ні злоба не
окаляє. Істоти, що є частиною Бога!

Повз мене проходили минуле й майбутнє, але
я очима, як первоцвітами, припадав до вели-
кого пальчика стопи Мадонни!..

Antonio Allegri

На сіні, у вертепі, на землі лежить Світло
Правди і Спасення. І сяйво Його тіла розсвіт-
лює Матір, що, легко розхиливши долоні, по-
божно нахилена клячить, Йосифа, що здиво-
ваний змовк, і ввесь мир пастухів, що, сповнені
янгольськими співами, прийшли, припали.

Єдиний ти майстер зображені Рождество
Спасителя. Як чернець Іван лінією, покладен-
ням кольору й тихою прозорістю передає нам
Божество Мадонни й Ісуса, то ти вже самою
майстерністю кольору, його світлістю й нема-
теріальністю передаєш нам Божественого!..

El Greco

Не покидай мене аскетна туго!

І підноси серце моє й душу мою з долин ома-
ни й пристрастей у божеські псаломно-чисті
простори, де мое тіло тримтітиме не теплом
крові, а світлом і горяччю сяйва Предвічного
Сонця!

Не покидай мене аскетна туго!

І виструнчи тіло моє найзнеслішим псальмом
хвали й слави Небесного!

Не покидай мене аскетна туго!

І стань змістом моїй душі, як запах цвіту по-
маранчі!

Та й допоможи мені мзду Вітця отримати!

Аскетна туго! Ти так ізрідка до мене при-
ходиш. Не покидай же мене, й прихόдь частіше
до мене—

Я наостіж серце розхилю!..

В Санта Марія над Мінервою

Фасада цієї церкви—скромний і аристократичний ренесанс.

Середина—готика.

Стеля—на ультрамаріні золоті зорі.

Ліворуч—Iсус Христос Бернардіна Люїнія.

Праворуч—Благовіщення Антоньоцца.

Йду до головного престола. Ліворуч—постать Христа з хрестом, що в ній свою тугу й біль Міkelьанджольо лишив. А в престолі лежить Катерина ді Фонтебранда—свята з Сієни.

Була це звичайна дівчина, численної сім'ї двадцять і третя дитина. Якось, одного разу, скликнула:

Vidi arcana Dei!

І з цієї хвилини аж до смерти йшла вона шляхом Крові й вогню. Жила Iсусом для Iсуса. Тужила Ним і задля Нього. Плакала над розбиттям Його Церкви. Папу Григорія XI, сказавши йому: “Будьте мужественні, а не боязькі!”, привела 1374 року з Авіньйону до Риму. Горіла Кровю і Вогнем Христа—всю силу мала від Христа. А одного разу, коли вона вся палала Ним, прийшов до неї Він, Христос. І нахилився до неї своєю Раною з-над ребра—вона ж прихилила до рани свої спрагнені уста й жадібно напилась Його, Христа, Крові.

Умерла—33 роки мавши.

В церкві тиша така, що бється в моїх грудях.

Хочу виходити. Праворуч, у рамені церкви, Фра Філіппа фрески: з життя св. Томи з Аквіно. А ліворуч, у рамені церкви, при бічнім виході, біля ніг, велика і скромна марморна плита. Над нею горить вічна лямпадка. На плиті *хтось* свіжу троянду склав. Читаю напис на плиті:

Fra Beato Angelico.

Хтось—іще сьогодні має душу янголів ченця Анджеліка, таку скромну, але й таку ж чисту і ясну—складає на цю плиту для ченця Анджеліка троянду.

Підношу одну впалу лепестку й іду з нею далі шляхом краси й туги.

Остія Умбрії

На високій скелі туфу розклалося невеличке місто—Орвіето. Охайнє воно й привітне.

На природу святої Умбрії кладеться ваше око так же мяко, як і ці далі; такою ж містичною синявою оповивається ваша душа, як і ці тихі й хвилясті гори; таким же добрим і легким ритмом бється ваше серце, як подих цього леготу в ранню чи вечірню годину.

Посеред міста собор—італійська готика. Білий мармур—із римського Колізею!—проміннями надхніння душі мистця, архітекта і різьбаря, симфонією пориву здіймається у синяву неба. Фасада в поліхромічній мозаїці, при білому марморі, як вічно молоде обличчя янгола. Вгорі, на фасаді, мережка-розоне, незрівнянної тендітності: мистця Андрея Орканья.

Середина собору—смілим, огівальним рухом йдуть угору арки. Нави повні світла і простору. Ліворуч—Мадонна з Сином, фреска Джентіле Фабріяна: глибоким теплом ренесансу глядять очі Мадонни. В правому рамені—Страшний Суд, фрески Люки Сіньйореллія. Вперше мистець у апокаліпсу вкладає естетику ренесансу. Світ жаху—з одного боку. Світ ласки й блаженства—з другого боку. В шаленій метушні—прокляті, в благодатній ґрації—блаженні.

Над усім, на стелі, над Страшним Судом, янголи, містичної душі ченця Івана з Фієзоле.

На шляху з Фльоренції до Риму, як ідете, вигляньте праворуч із поїзду, наближаючись до Орвієто: заходить сонце, тремтять далі містичної Умбрії, а на скелі, під синявою золотисто-рожевого неба, виринає неначе благословення, як подих неба, як осанна янголів, як остія—тихо рожевавий собор Орвієта.

Виноградники, мов гірлянди, оперізують простори!

Не прикасайся до Мні

В Римі якось нежданно приходить весна.

Ясно-жовтий цвіт мімози заливає парки—віллю Боргезе, Памфілі, Шярра і все огортається у ці незайнято чисті й легкі запахи.

А за декілька днів, глянь, займається фіолет гліциній, що віuttersя по фасадах палаців, по бальконах і кружганках, по парканах. Вливається новий колір на палітру просторів небесної синяви.

Все разом—у сяйві сонця!..

Ось так, пишно прибравшись, Рим приготовляється до Великодня.

Але, поки прийде Пасхи день, ці ніжні барви й тони міста, з сонцем і блакиттю, прокидають у душі людини спогади з 33 року по народженні Ісуса Христа. Ці спогади викликають свідки страшної події—Розпяття Христа.

**
**

В Живний Четвер заходите до базиліки св. Івана в Лятерані. Там, у лівім рамені базиліки, в каплиці Матері Божої Сніжної, угорі, над її іконою, видніє блят стола, при якому сидів Христос із Апостолами, споживавши Останню

Вечерю й установивши тоді Пресвяту Євхаристію.

Прямуючи до головного виходу з цієї базиліки, перед очима вашої душі виринають три головні з-поміж Апостолів: Петро, Іван та Іскаріотський Юда, їх відрух на слова Вчителя: "Один із вас мене зрадить." А далі, останній на землі поцілунок покладений на лице Ісуса був від зрадника Юди Іскаріотського—поцілунок зради.

Вийшовши з базиліки св. Іvana в Лятерані на двір, звертаєте ліворуч наперед: тут стоїть скромна каплиця, а до неї троє дверей. Ставши на порозі середніх дверей, перед вами зносяться білі, марморні, довгі сходи.

Ці сходи—з Єрусалиму, з палати Тиберієвого намісника Понтійського Пилата:

по цих білих ступнях ступали стопи Божественного Спасителя, коли, після зрадливого поцілунку, вояки і юрба звязали Його й до Пилата привели.

Сьогодні, вірні, поволі й лише на колінах, підносяться по цих сходах на гору, де є престіл, а згори сходять бічними сходами й виходять із каплиці двома бічними дверима.

Звідси, йдучи вулицею Меруляна в сторону Есквіліну, ви згадуєте: коли Христа судять, а юрба скажені проти Христа, запалавши любов'ю до Варрави, тоді Петро відцурався Христа: аж запіяв когут—Петро гірко заридав.

Ви на Есквіліні в базиліці св. Пракседи. В цій невеличкій, із 4-го століття базиліці, по

правій стороні від входу, є маленька ниша-капличка. Напереді, посередині каплички, стоїть фрагмент мармурного стовпа:

до нього був привязаний Христос, коли Його важко бичували.

Довгими рядами клячать вірні й молитви шепчуть. Тихий шептіт устилається у стіп частини кольони, по якій спливала Божественна Кров Найневиннішого.

**

Без поспіху, поволі—навіщо ж бо, ще й у такі дні, суетно гнати?—направляєте свої стопи в дальшу дорогу спогадів. Минаєте Золоту Палату Нерона, Колізей, Терми Каракаллі й ступаєте на Шлях Аппія Антіка. Що далі поринаєте цим шляхом, то маєте більше спокою—гомін міста за вами. Повз вас лініво перейде навантажений городовиною осел, спроквола переїде з апенінських сіл навантажена барилами з вином і оливою двоколісниця, промайне самохід—і зновутиша.

Ви на шляху, що для християнина є шляхом святым. Тут бо катакомби-печери, в яких, від св. Петра починаючи, скривались перші християни, коли римські імператори переслідували їх.

Ось, катакомби св. Севастіяна, так звані: Плятонія. Тут, як подає традиція, у 258 році, коли Валеріян справляв криваве гонення на християн, вірні Христа заховали мощі св. Петра й Павла.

Дещо дальнє, при шляху ліворуч, церковця на згадку запитання св. Петра:

Камо грядеши, Господи?

Ще дещо вперед, і ви в катакомбах св. Каликста папи. Тут же й катакомби св. Лукини,—це й найстарша частина катакомбів,—і Прискилли, матері сенатора Пуденса. В цих катакомбах, Прискилли, вірні гостили Апостолів св. Петра й Павла. Тут же поховані й дочки Прискилли—Пракседа і Пудентіяна. В цих катакомбах Каликста поховані й перші папи. Перша ж папська гробниця, це гріб св. Петра на Ватикані. В катакомбах св. Каликста лежать папи: св. Каликт, св. Сикст,—що його замучено при престолі в катакомбах Претестата,—Корнелій, Кайо, Евзевій, Маркил і інші та й плейди мучеників християн.

Виходите з катакомбів. І попри мавзолей Кекілії Метеллі подаєтесь вузьким, тихим, іще в староримських часах плитами виложеним шляхом Аппія Антіка в мовчанку струнких та високих кипарисів, що, злегка хилитаючись, гомонять далеку й давню пісню минулих століть:

коли ще мовчазно на піску накреслювали Рибу!..

...І сидячи на фрагменті капітеля біля гробівця старого Сенеки на Аппія Антіка, думкою лину до Фльоренції, до того затишного монастиря св. Марка. В цьому монастирі дев'ять років прожив і творив мистець Анджеліко, брат Блаженний. У кожній келії цього просто-

рого монастиря Фра Анджеліко намалював якусь фреску з життя Ісуса Христа і Його Матері. В одній келії фреска: по воскресенні Христос зявляється Марії Магдалині. Вона припала перед Христом, жадібно руки простигнула, хотівши Христа діткнутись.

А Христос:

Не прикасайся ко мні! Й іди, всім скажи, що ти бачила мене!..

Відходячи від гробу Христа, Марія Магдалина водно гомонить:

Він воскрес! Воскрес Він!..

Далеко, в просторах, на схилах Апенінів, теплом тримтять села.

На Палятині, біля церкви св. Бонавентури, широко шумить пальма.

В сонці ясніє могутня баня базиліки св. Петра.

В Помпєях

І небесна конха повна кобальту не може радістю напоїти цього міста—його палаців, його вулиць, його вигідних хідників: розpac і смерть патриція й нуждarya однаковісінько і щільно сплелись тут; і живуть до нині тут—до мурів притуливши́сь, у фонтану поринувши, в кутках палацу Веттіїв затаївшись.

Іду вулицями. Заходжу в порожні доми. Довго зупиняюсь у триклініях і очима сухими, мов жужелицею Везувія спаленими, тужу в імплювіях. Біля мене проходять люди, як і я—відвідувачі руїн. Їх гомін не воскресить цього міста: вони, ці люди, чужі тут і дивні та смішні: чи не шукають вони тут і свого кінця?!

Тут—усюди смерть.

Навіть у таких монументальних, ситих кол'орами фресках у “Каза де’ Містері” я не бачу життя, нечу душі цих містерій, які тут відбувались.

З мешканців цього міста в часі трагедії 78 року по Христі найбільший був тут Пліній Молодший: коли, оцю конху повну кобальту, Везувій заригував сірими хмарами розпеченої попелу, що поступнево засипав місто, тоді він, Пліній, читав у хаті твори грецького фільософа: задумав умирati гідно й достойно.

Сідаю на найвище сидіння у амфітеатрі.
Перед очима переходить життя, яке колись тут
кипіло. Приходжу до висновку—незмінна лю-
дина до сьогодні: в обставинах і можливостях
свого часу вона вже все осягнула, вона стойть
на вершинах. Аж приходить стихія, катаклізм,
і вона, людина, у спазмах, немічна борониться
перед смертю.

—Он, фрагмент людини, в музеї—

Людина без Бога немічна—до сьогодні, во
віки.

**
*

У просторах висить спека. Під пініями, зід-
хаючи, простилаються ліниві тіні. Від моря
прибігає легіт і, розгортуючи пахвину сороч-
ки, припадає до моїх грудей.

Везувій—як мементо—байдуже, спроквола-
димить.

Надімною—Вічність!..

З соняшних нарисів

Roma

Над Монте Маріо рожевіє передвечірнє небо,
як стигла малина в спеку.

Репетують цикади й сухим, спекотливим
скреготом у перші сутінки вливаються.

На Пінчіо—одне за одним, тихо, шугливо
зайжджає авто й рядком стає одне при одному:
в авті людина дихає леготом сутінків.

На примурках і на лавках сидять люди і сти-
ха—щоб не сколихнути тиші могутньої бані
Міkelьанджйольо й далеких обріїв за Монте
Маріо—переливають слова в простір часу.

Я—за фонтаною, біля водяного годинника.
Рівномірно, однотонно, хлюп за хлюпом ллється
вода у черпак; і з черпака, ні на краплю біль-
ше, своєю вагою переливається в інші човенця.
І така міра часу і життя!—посуває вказівки
завжди наперед!..

Западають сутінки...

А хлюпіт часу бе той самий—рівномірно, од-
нотонно, хлюп за хлюпом.

Під годинником, на чистім плесі—чисте, як
туга глибока та легка, наче римські сутінки!—
поволі, як час, як вечір плавають два лебеді.

Вечірньо-густо ще рожевіє небо над Монте
Маріо.

Ravenna

Скромне, тихе й безгомонне місто.

Вулиці—розпеченні, сонцем залиті, що легенням важко віддихати.

Сонце, що відблиском сліпить очі, зовсім олінивлює прохожих, які, мов окаянники, в тіні скромних камениць проходять.

Де ж та велич, де пишнота колишніх століть?

Початок 5-го століття, папська курія з Риму сюди переходить.

Готський ціsar Теодорих столицю тут творить...

Здіймаються церкви, візантійськими й романськими та готичними лініями, небо отворюючи.

Сірим каменем здвигається мавзолей Теодориха, як символ душі володаря.

Але зайдіть у середину цих із століть величі, ззовні сірих церков Сант Аполлінаре Нуово, ще краще Сан Вітале чи—бо ж не поминете!—

Сант Аполлінаре ін Клясе, ось де блиск і пиxa, багатство й краса, жахтіння барв і гармонія та ритм ліній Візантії! Золото, кобальт, маляхіт, порфір пересиять вашу душу. Не позбутись вам цієї ситості й у малому, кремезної будови мавзолеї св. Плакиди.

А в затишку, серед малих вуличок, якось сіро й непомітно стоїть пізнього романського стилю капличка не капличка, гробівець не гробівець. Підходите ближче, до дверей. У середині горить вічна лямпадка.

Тиша, лише сонце, аж крекче, небеса пруживить.

А полуся лямпадки й не сколихнеться—
вічне!

Вічний спочинок знайшов тут найнеспокійніший у свій час дух, що палав любовю і ненавистю, бичував приятелів і противників, до останнього свого віддиху в справу свою вірив, через ту віру останні десятки років свого життя протужив у надії, що вернеться з вигнання до рідної Фльоренції, яка його—в ненависті ж! на смерть засудила,—Данте Алігієрі!..

Зупиніться, призадумайтесь над життям людини та й ідеї її.

Ще добре, як ця людина—мистець!

Лишить бо людству чисту й непорочну
Беатріче!..

ЗМІСТ

	Сторінка
Вступ	5
Обніжками йду	6
Іскорки іншого світу	8
Неповторні роки	12
В снажній синяві	18
Кончина діда Габра	20
А третього дня	26
Незмінно так само	28
На мить одну	31
Сонце й евкаліпт	35
З вітром	37
Молитва барв і ліній	39
На соловійім плесі	43
 З ВЕЛИКОГО ШЛЯХУ	
Могили серця	49
Наша леґенда 20-го століття	53
Мой, бра,' не прослезиси	57
"Малчать"	62
Незабутня осінь	67
Інакше склалось	70
Невинна інсубординація	74
"Через Київ на Львів"	79
Нема часу цяцькатись!	85
Темними мазками	89
Юди наших днів	94
Останній відгомін	99
 ФРЕСКОЮ	
Псалом мовлю	109
В Санта Марія над Мінервою	114
Остія Умбрії	116
Не прикасайся ко мні	118
В Помпеях	123
З соняшників нарисів	125